

DEWİRANÊ MODERNAN Ê EDEBİYATÊ ZAZAKI SER YO ONAYİŞO CEMATKI

Modern Zaza Edebiyatında Dönemler Ve Sosyolojik Bir Bakış

Periods in Modern Zaza Literature and a Sociological Perspective

İbrahim DAĞILMA*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 18.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted/: 03.12.2021

Atıf: Dağılma. İ. (2021).

"Dewiranê Modernan Ê Edebiyatê Zazaki Ser Yo Onayışo Cematki",
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 13, 81-110.

Orcid: 0000 0001 6521 119X

KILMVATE

Benateyê tarix u dewiranê edebiyati dı her tım yo minasebet esto. Dewiri edebiyati qasê weziyetê cemat, hediseyi tarixi, iklimiye mıntıqa u şeyayışê edebiyati belu beni. Tarixê edebiyat, yo disiplino ilmi yo. Ino disiplin her het ra xetanê yo dewirê edebiyati belu keno, sınıorê ey onceno. Yo edebiyat seni yo şekil destpê keno u dıma seni yo şekil geno ey ra behs keno. Tarixê edebiyati, edebiyati yo raşiyayışi ra xelısno. Eser, name, cereyan u qefleyi edebiyi ya bı yo tarixi belu ya zi dewiro belu yo duzen geni; beni mehsuli yo avayiya cemat. Qey her dewiri tıke usul, norm u şekili esti. Ini çiyi xetanê esılan ê o dewiri belu keni. Etudkerdış, belubiyayış u tespitkerdışê dewiran ê edebiyati dı ini hiri çiyi muhim i:

* İbrahim Dağılma, Dr. Bingöl Üniversitesi, FEF Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, idagilma@bingol.edu.tr

Tespitkerdişê sînoranê wextiyan ê o dewîrî u hişâ ey i, wareyê edebiyatî dî biyayîşê u caguretîşê ini dewîran dî zanayîşê hemî tesîran u dîmakotîşê vîlabiyayîşê ini dewîran.

Goreyê ini melîmatan edebiyato modern ê Zazakî dî dewîran beluyan u tesîr-daran ra behs zor o. Teyna qasê hedîseyan cematkiyan, tesîrê qanun u hukumatîyan u hişâ zîwanî qey dewîran zereyê îxtimalan dî tîkê çiyî bela biyî vatîş u nuştîş. Ina meqala zî seba edebiyato modern ê Zazakî belukerdîşê dewîran yo gam u vate ya.

Kelimeyi Mifteyi: Zazakî, edebiyat, modern, zîwan, dewîr

Modern Zaza Edebiyatında Dönemler ve Sosyolojik Bir Bakış

ÖZET

Edebiyat tarihi ve dönemleri arasında her zaman bir ilişki vardır. Edebi dönemler sosyal durum, siyasî çalkantılar, tarihi olaylar, bölgesel şartlar ve edebî sürece göre belirlenir. Edebiyat tarihi, bilimsel bir disiplindir. Bu disiplin, bir edebiyat döneminin her yönden hatlarını çizer ve onun sınırlarını belirler. Bir edebiyatın hangi şekilde başladığından ve sonra nasıl bir şekil aldığından bahseder. Edebiyat tarihi, edebiyatı bir dağınıklıktan kurtarır. Edebi eser, isim, akım ve topluluklar belirli bir tarih veya dönemle düzene girer ve sosyal bir yapının ürünü olurlar. Her dönem için bazı usul, norm ve şekiller vardır. Bu şeyler, o dönemin asıl hatlarını ortaya çıkarır. Edebi dönemlerin incelenmesi, belirlenmesi ve tespit edilmesinde şu üç şey önemlidir:

O dönemin zamansal sınırlarını ve zihniyetini tespit etmek, dönemin edebiyat sahasında oluşum ve yerini bulmasındaki tüm etkileri bilmek, bu dönemlerin yayılışını gözlemek.

Bu bilgilere göre modern Zaza edebiyatı için belirli ve etkili dönemlerden bahsetmek zordur. Sadece toplumsal olaylar, yasa ve iktidar etkisi ve dil bilincine bağlı olarak ihtimaller dâhilinde dönemler için bir şeyler söylenebilir ve yazılabilir. Bu makale de modern Zaza edebiyatı dönemlerinin belirlenmesinde bir adım ve idiadır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, edebiyat, modern, dil, dönem

Periods in Modern Zaza Literature and a Sociological Perspective

ABSTRACT

The relationship between the history of literature and its periods has always preserved its existence. Literary periods are determined by social situation, historical events, regional climate and the course of literature. Literary history is a scientific discipline that draws the contours of a literary period in every way

and determines its boundaries. It emphasises how a literature started and then how it took shape. Literary history saves literature from a mess. Literary works, names, movements and communities come into order with a certain date or period and become the product of a social structure. Each period has some procedures, norms and forms that reveal the main lines of its own period. Three things are important in the examination, determination and determination of literary periods: to determine the temporal boundaries and mentality of that period, to know all the effects on the formation and settlement of the period in the field of literature, and to observe the spread of these periods.

Through this information, it is difficult to handle specific and effective periods for modern Zaza literature. Only depending on social events, the effect of law and power, and language awareness, it can be possible to say and write for periods. Therefore, this article is a step and a claim in determining the periods of modern Zaza literature.

Keywords: Zaza Language, Literature, modern, language, period

Dekotiş

Qey yo edebiyati, hetê şekil u tema ra xıusî taybeti estî. Yo edebiyat, goreyê xıusîsan taybetiyan ê qefleyan ya zi wextan qıusîman sera beno çiya. İnî qıusîmi edebiyati bî nameyê dewîri name benî. Her yo dewîri edebiyati goreyê hişî wexti, tesirê mınıtqa, baweriya şari, fikrê nuştoğan u mewzuyanê eseran zereyê yo çarçewa dî ca geno u o dewîri ri sinori edebî vıraziyeni. Eserî edebiyî, tesirê dewirê xu dî moneni u nuştoği, goreyê şert u imkananê dewîri xu eseran edebiyîyan nuseni. Belubiyayîşê dewîran dî tesirê zaf çiyîyan zey din, ideoloji, zıwan, kultur, coğrafya, siyaset, tedris u debarî estî.

Edebiyat dî tarix, wext, welat u zıwan gore tîkê xıusîsiyeti ca geni. İnî xıusîsiyetan gore edebiyat ri yo çarçewa vıraziyena. İna çarçewa bî nameyê dewîri yena zanayîş. Edebiyat, goreyê şekil u tedeyiya eseranê xu dewîran ser beno çiya. Edebiyatê hemeyî miletan dî xeto esil nîbedilîyeno; teyna ino xet ser dewîri çiyayî veciyeni werte. Veciyayîşî inî dewîran dî zey mınıtqa, mîletbiyayîş, runayîş u rîjnayîşê dewlet, din, kultur, ideoloji, hiş u zıwan zaf çiyî benî tesirdar. İnî tesîran ra tesîri cêrin qey tesbitê dewîran muhim î. Dewîri edebiyati bî tîkê tesîran yeni meydan u yobinan ra çiya benî.

Yo edebiyat tesirê kamci medeniyet u edebiyat dî mendo?

İno edebiyat, kamci meqsedan ri xızmet keno?

Edebiyat miyanê yo mîlet dî kamci fıkran u ideolijiyîyan temsil keno?

Eseranê edebiyîyan dî seni yo zıwan u kamci kelimeyi şıxuliyeni?

İno zıwan u inî kelimeyi hetê vıraştîş, ontîş u xıusîsiyetanê vengî ra senin î?

Seba cewabê inî persan zanayîş, çiyabiyayîş u belukerdîşê dewîranê edebî-

yati muhim o. Qey edebiyatê Zazaki belukerdışê dewıran biyê çend nuşteyanê pêserokan u qısmınê kitabın ra hema yo tespito kolektif çino. Belukerdışê dewıranê edebiyatê modern ê Zazaki ini qriteri muhim i:

I. Hişa Zıwani: Zıwan, qey edebiyati melzemeyo esil o u mınasebetê insanın dı kerraya kuşe yo. Mıjuli u cematbiyayışê insanın bı zıwani qımet geni. Çiyi zey tarix, kultur u sosyoloji ki insanı bı inan yobınan dır tekildar u eleqedar i ini bı zıwani qımet geni.¹ Zıwan, hunerêko tor gırd u tor hira yo. Zıwan, qey bınêhişa nesilın eserêko gırd o. Ruhê yo millet zıwanê a millet ra yeno şınasyayış. Mileta bı zıwan, milletêka bı zerr a... Zıwan, qey yo şari ya estbiyayış ya zi çınbiyayış o. Zıwan, qey mehsulanê fekkiyan u folklori yo vir o. Zıwan, cuyayışê cematki dı bêteyê insanın dı vıraştışê tewıranê mınasebetên dı wesileyo tor kon o. Rına zıwan, vıraziyayışê kamiya cematki dı rolêko faal ano ca. Ê ki asimilasyon kenı seba serkotış u idarekardışê a mileta ki zıwanê inan bedıliyayo u vıra şıyo vercu hişa zıwani hedef geni. Eger yo millet zıwanê xu vind bıkeroy hêdi hêdi kultur u baweriya xu zi vind kena.² Çendêk eseri edebi esti herra zıwanê tebi dı zil doni u benı zergun.³

Dewırê dewletanê miliyan ra pê eraverşiyayışê zıwani tesirê politikayanê ini dewletan dı mendo. Miyanê dewletanê miliyan dı zıwanê cematın serkotan eraverşıyo, biyo xurt u zıxm; zıwanê cematın bınkotan inkâr u yasağ biyo, tepiya mendo u biyo sıst. Bı mocnakê S. Bauman, ini zıwanın zey vaşê gızırıkı me'mele diyo u mexsus ameyi vindkerdış, imkanê eraverşiyayışê ini zıwanın pê tikê mehnayan ver cı ameyo guretış.⁴ Zıwan, zey yo çemi yo, kuyan u newalanê yo welat ra herkiyeno. A aw, hetêk ra heyat dona a mıntıqa; hetêk ra pê deryan u royanê a mıntıqa bena zêd u verdiyena dengızın pılan. Zıwan zi hına xezneyanê kulturî ê şari ra istifade keno u awaniya edebiyat, kultur u urfî dı zey xerc gure vınenoy.

Zazaki dı bêteyê hişa zıwani, eyidiyeta mili u politikayanê zıwani dı yo mınasebet esto. Zazayan heta serranê 1980'yan keye dı u miyanê xu dı Zazaki qısêkerdên; la ino 30 u 40 serra eğleb Zazayi zıwanê xu dı qısênikeni u neslo newe zi zafi Zazaki nızano. Rına heta serranê 1980'yan Zazaki dı hetê nuşte ra zaf gami nierziyaybi. Ini weziyetanê negatıfan dı tesirê tada, inkarkerdışi, asimilasyon, mekteban dı bı Tırki tedris u nibiyayışê idareyê Zazayan zaf o. Ini

1 İbrahim Tüzer & Muhammed Hüküm, *Edebiyat Sosyolojisi*, Akçağ, Ankara 2019, r. 196.

2 Aldatmaz Nadire Güntaş, "Milliyetçilik, Dil ve Bellek Kıskaçında Kırmancca (Zazaca)", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca (Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2020, r. 190-191.

3 Tüzer & Hüküm, e.n.v., r. 50

4 Gunduz Deniz, "Tarihsel Fonetik Bakımından Kırmancca ve Kurdca", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca (Zazaca)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2020, r. 107.

serran ra dıma tîkê merdımânê zanayoğan dı seba zıwani yo hiş vıraziyena. Ino weziyet, wareyê nuşteki u eseranê edebiyani ri beno yo tesiro pozitif. Rına, mekteban dı destpêkerdişê tedrisê Zazaki sera hişa zıwani ini serranê peyinani dı hedi hedi xu miyanê cemat dı ramocnena.

II. Tesirê İdeolojiyi: Edebiyat, prosesê avayiya kamiya yo şari dı cayêko muhim geno. Goreyê Judanis'i, edebiyat 'rocaneyê yo millet' o u vıraştışê kulturi dı ver geno. Yo millet, minasebetê xuya vizerin ra heta hêviyanê xuya sıbayan u eyro heyat ser seni yo tecrube kırışnena edebiyatê xu dı vinena u mehsulan edebiyani dı temaşa kena.⁵

Edebiyat yo sistemê vatişi yo, yo plano belu u yêmê kulturi ser beno berz. Şerti cematki u yêma kulturi edebiyat ser tesirdar i u cihetê mehsulanê edebiyani belu kenî. Edebiyat zi weziyetan cematkiyan ser tesirdar o u inan bedılreno. Ino rıd ra bêteyê edebiyati u binaya cematki dı greyi, minasebeti u eleqeyi zıxmî estî. Edebiyat, halkerdışê problemanê insanani u cematani dı mesuliyetanê qi-metan geno xu mıl. Edebiyat vercu ra heyato cematki dı tesirdar o; labelê ina dı 'esri esto ki edebiyat, cuyê şarani dı tor biyo tesirdar. Ino tesir dı bara ideoloji raştı raştı esta. İdeoloji, fikir o u weziyetê hunermendi yo ki raştı ver ino weziyet geno. Macherey vano, 'Nuştog, biyê ideoloji nibeno.' İdeoloji, yo quwet o. Çı wext esero edebi dı yo raştı xu bıramocno o wext ideoloji kuweno bête. Nuştog ina raştı çendêk u seni hevılreno bı ideoloji belu beno. İdeoloji, yo tigêrayış o, nuştog ser tesirdar o u wextê nuştışê eseri dı desteg dano nuştogı. Eger, bıvacıyo nuştog, xu ideoloji ra dur depışto u eserê xu otr nuştı ina gelat a; çunki nuştog nieşkeno xu u eserê xu ideoloji ra bıvısnı u dur bigero.

Bedliyayış u wuriyayış cematki u siyasi ê şari, xu mehsulanê kultur u edebiyani dı ramocneni. Seserra 19. ra pê bı milletperestiya romantik kamiyi mili ver geni. Ini serran ra cereyani ideolojik u edebiyi mehsulanê folklori ser vındeni. İdeolojiyi seserra 20. dı heto siyasi ra zi xu ramocneni u beni zıxm. Ini ideolojiyi wazeni qasê disturanê xu newe ra şekil bîdê şarani u cematani. Seba inay politikayanê ini ideolojiyan dı kultur, edebiyat, zıwan u folklor ser xebat muhim o. Ino çarçewa dı ma Romantizm, Realizm, Egzistansiyalizm, Futurizm, Dadaizmi u zobina cereyanani dı giraniya ideolojiyan vineni. Ini serranê peyinani dı zaf qurami edebiyati yêma ideolojiyan sera beni berz. Ino ware dı sareyê 1800'yan ra pê ha edebiyatê welatanê Rocawani dı, ha edebiyatê Tırkan, Kurdi u Zazayani dı belukerdışê dewır, qefleyani u hişanê edebiyani dı tesirê ideolojiyan yeno vıneyış.

Dewırê Cumhuriyet dı politikaya dewleta mili dı Zazayı u Kurdi, Tırkan ra yo qefle qebul beni u ini wırdı zıwani zi miyanê Tırki dı ramocniyeni. Ini xebati tîkê Zazayani ser tesir vırazeno u êyi xu hetê etnokultur ra Tırk hesabneni. Minaqe-

5 Köksal Alver, *Edebiyat Sanat ve Toplum*, İstanbul Üniversitesi UZEM Fakültesi, 2016, r. 51-52.

şeya esil, tezê Zazayi Kurd i u Zazaki lehçeya Kurdkî ya ser bena. Sareyê serranê 1900'yan ra pê hetê filoloji ra cigêrayoği zey Le Coq, Oscar Mann, Karl Hadank, V. Minorsky, MacKenzie, T. L. Todd u L. Paul Zazaki xu ser yo zıwan qebul kenî. Seba inay eğleb ê Zazayê ki Awrupa dı cuyayêni zıwan u kulturê xuyo taybeti ser beni hişyar u miyanê şertanê siyasiyan dı yo hereketo mili runeni. Ino hareket serranê 1980'yan ra beno tesirdar. Tezê zıwan, edebiyat u kulturê Zazayan xebati destpêkeni, pêserokî neşır beni u kitabî nusiyeni. Eyro zi Zazayi hetê siyasi u ideoloji ra biyi hiri felqeyi: Ê ki xu Tırk vineni, ê ki Zazayan Kurd qebul kenî u ê ki Zazayan xuser yo millet vineni.⁶ İni hetkariyi siyasiyi u ideolojiki edebiyatê modern ê Zazaki dı xu zıxm a zıxm ramocneni. Belukerdışê dewıranê edebiyatê Zazaki dı tesirê inî hişanê siyasiyan u ideolojikan esto.

III. Tesirê Unsuranê Dini: Vercu ra miyanê cemat u miletan dı fikrê dini esto u din bıxu yo heqiqetê insani yo. İnsanê verinan ra din, heyatê cematki dı ca gureto. Edebiyat zi, yo hunero fekkî yo u qasê tarixê insani kon o. Heyat u cuyayê insani ser çı esto bı edebiyatî mena geno u xu ramocneno. Ê xebatî verini ki tarixê insaniyet ser vıraziyayî inî xebatî ramocneni ki metnî dıniyi ê verini, metnî edebiyî verini yeni zanayış u hesıbiyeni. Din, wexto verin ra heta eyro metinanê edebiyî sera yo tesiro zıxm vıraştı u seba vılabiyayışê xu quwetê edebiyatî ra zaf istifade kerdo. Edebiyat zi ino proses dı zaf cihetan dı din ra istifade kerdo. Prosesê tarixî dı din u edebiyat her tım gınayî yobinan, tikiştı şiyî u yobinan dır mınasebetê inan biyo zıxm, Hişa modernizmi ra dıma din zi zey zaf wareyan xuser mendo, felsefe u edebiyat ra qerifiyayo.⁷

İnsan, bı edebiyat u nuştış fikıranê xu bar keno, hisanê xu ifade keno u vengê xu dano şınawıtış. Din zi wazeno disturanê xu bıdo qebulkerdış, miyanê insan dı vılabıbiyo u wa insani din qebul bıkeri. Zereyê kultur, heyat u zıwani dı zaf çiyî din ra ameyî guretış. İni çiyî edebiyat dı zi êseni u xu ramocneni. İno sebeb ra ciyakerdışê dewıranê edebiyatî dı tesirê dini esto. Edebiyatê Yunanıjan, 'Ereban, Humanizm, Diwan u zobina edebiyatan dı tesirê dini hem eşkera yo hem zi zêd o. Edebiyatê Rusan, Fransıjan u zobina edebiyatan dı mewzuyi u motifi dini her tım ca gureto. Romanê Dostoyevski *Suç u Ceza*, Victor Hugo *Sefili* dı motifi dini ca geni. Zazayi Bısilmaneyi. Miyanê Zazayan dı hukum u tesirê ciya mezheban esto. Mıntıqayanê Xarpêt, Çolig, Palu, Diyarbekir u Mutki dı hukmê mezhebê Şafiyî; Urfa, Adıyaman u verojê Diyarbekir dı hukmê mezhebê Hanefiyî raviyereno. Mıntıqaya Dêrsim, Erzingan, Siwas, Erzurum u Gımgım dı

6 Murat Alanoğlu, "Zazalar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2019, Cilt: EK-2, r. 688-690.

7 Zafer Demir, "Sosyolojik Açıdan Edebiyat ve Din", *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 2018, cilt: 1, r. 13- 30.

‘Elewiti heyato dini u cematki ser hukumferma yo. Seyidi, yo unwan o. Ê ki Hz. ‘Eli u Hz. Fatma ser neslê Hz. Muhammedi ra yeni bî nameyê seyyid şınasiyeni. Seyidi, miyanê heme Zazayan dî namdar i; labelê miyanê ‘Elewîyan dî tor namdar i. Zazayê ki Sunii yê inan dî seyidi resena Hz. Muahmmedi u ê ki ‘Elewîyê inan dî resena Hz. Husêni.

Zazayî Dêrsim, vercu xu ra nivatên ‘Elewi. Yın baweriya xu ser xu pê “Rê/Ra” ya da “Rêya Heq/Raa Haq” name kerdên.⁸ Mezheban sera ina ciyayi heyat, zıwan, kultur, urf u edebiyatê Zazayan dî weş a weş êsena. Edebiyatê modern ê Zazaki dî zaf hikayeyan u romanandî motifi dini esti.

IV. Tesirê Siyaset u İdarekaran: Siyaset, yo ilm o, qey idarekerdîşi yo sen’et u usul o. Tesirê siyaseti seni ku zaf ilman u usulan ser esto hına zi edebiyat sera zi esto. Ca u tesirê siyaset u idarekaran hem edebiyatê Rocawan u Rocvetî dî hem zi edebiyatê klasikan u modernan dî zaf u zıxm o. Siyaset u edebiyat yobinan ra ciya nibeni. Siyaset, hem kamiya nuştoğan u şairan dî hem zi eseranê edebîyan dî xu ramocnena. Nê unsuri siyaseti u idarekari eşkeni edebiyat ra bıvısiyayi u bi eleqe bımani nê zi edebiyatnasi eşkeni xu u eseranê xu siyaset ra dur bıfını. Tewîranê edebiyatan ê modernan zey şiir, roman, hikâye, tiyatro u cerıbnayîşi dî⁹ hetê ideoloji, miletperweri, zulm, nêheqi, ğelati u zobina şaran xuranıvınayîş ra tesirê idarekaran u siyaseti esto.

Bênateyê edebiyati u şar dî yo mınasebeto raşt a raşt esta. Ino semed ra bêteyê edebiyat u siyaseti dî yo eleqeya zıxm vıraziyena. Nuştoğê edebiyati, meseleyanê heyati u hediseyanê cematkiyan ra dur u qerıfıyaye niyo. Unsuri siyaseti u idarekari zi edebiyat ser tesirdar i. Ini wırdi wazeni ki bî imkanan u destegê edebiyati xu pit u zıxm bıkeri. Weziyetê unsurânê siyaseti u idarekaran gore edebiyat beno ki bıbo xurt u eraverşiyero, beno ki bıbo sıst u tepiya bımono.

Bı seserran hem Rocawan hem Rocvetî dî edebiyat u edebiyatkaran quwetê propaganda ra istifade kerdo. Ya paşt dayo idarekaran ya zi idarekaran ri sareweradayo. Her gamê tarixi dî mınasebetê edebiyat, siyaset u idarekaran zıxm o u biyo zıxm. Eyro pıkerdîş u paştdayîşê yobinan ser nameyê edebiyati u siyaseti zaf niyeno tica. Şertanê eyroyın gore siyaset u edebiyat eğleb niyarti ser yeni tica.

İqtidar, qey vıradîş u dayîşê vırkerdîş unsurêko muhim o. Cemati ki bi sare u bi rayber i, serdarê inan çino, ini cemati melumatê tarixê xu ser yo dî bağıran wet nıeşkeni şiyeri. Çend bağıran ra pê hediseyi ki ciya ciya wextan dî biyi zeku yo wext dî biyi hewayê efsane u destan dî yeni vatîş. Labelê serek u sermiyani

8 Dilşa Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim, İstanbul 2012, r. 52

9 Ertuğrul Aydın, “Edebiyatın Siyasetle Kesişen Noktasında Yazar ve Şairlerin Tutumları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Serr: 4, Humar: 13-14, Yaz-Güz 2007, r. 141-146.

wazeni ki pê heykelan, eseri huner u edebiyati tuma vir dı bımani... Rê rê cihetê virkerdışi ra yo tada bibo virardış beno yo sarewedartış.¹⁰

Bênateyê edebiyatnas u idarekaran dı -bı yona vatiş padişah, wezır, paşa, qural, sultan, serekkomar, mir u began- her tum ya yo minasebeto musbet ya zi menfi biyo. Sultanê vateyan u mulkan ya dosti ya zi duşmenti sera şiyi ameyi. Rê rê şair u nuştoğan bı wesilayanê tewıran idarekari medh kerdi, nameyê inan ra nuşteyi rındi u qasideyi nuşti. Seba inay idarekaran xela, caize, ihsan u beşşışi dayi edebiyatkaran. Rê rê şair u nuştoğan bı wesilayanê tewıran idarekaran ra tada u zulım diyo, surgın biyi, erziyayi pê beran ya zi kışiyayi. Seba inay zi inan idarekaran ri sare weradayo, pê qelema xu inan dır mıcadela kerdo.¹¹ Minasebetê edebiyati u unsuranê siyasiyan her wext u her ca dı xu ramueto. Seba inay idarekari qasê kuvetê edebiyati rê rê paşt doni nuştoğanê edebiyati, rê rê edebiyatnasan ri manıyan vecênı u rê rê zi me'meleyê inan gore dewiri edebiyati ya qediyeni ya newe dewiri destpêkeni.

Unsuri siyasiyi u idarekari veciyayışê u belukerdışê dewıran u cereyanan ri tesiran muhiman ra yi. Edebiyatê Yunanıjan dı, dewırê Humanizmi dı, veciyayışê Romantizm u Realizmi dı, edebiyatê Tanzimat, Serwet-i Funun u Miliyi dı u zobina zaf edebiyatan u dewıran dı tesirê unsuranê siyasiyan u idarekaran xu raşt a raşt u weş a weş xu mueto ra. Edebiyato modern ê Zazaki zi ino tesir ra dur niyi. Labelê edebiyatê Zazayan dı ino tesir heto negatif ra xu mueto. Dewrê Cumhuriyet ê Tırkiya dı şerti siyasiyi, politikaya zıwani, hişa mililiti u hetkariya idarekaran ser edebiyat u zıwanê Zazaki erey mendo. Seba tada, asimilasyon, xura nivinayış u yasağan wareyê edebiyatê Zazaki dı heta peyniya serranê 1990'an neşır kerdişê pêserok, rocnamey u kıtaban mumkin nibeno. Ê Zazayan ki barkerdo ya zi remayi şiyi Awrupa inan uca dı zıwan u kulturê xu ser xebatan kenı, neşıran vırazeni u kıtaban nuseni. Sareyê serranê 2000'an dı Tırkiya dı yasağıyi siyasiyi weradiyeni u dıma neşırê Zazakiyi beni zêd. Ini sebeban gore ciyakerdişê dewıranê edebiyatê modern ê Zazakıdı xeti siyasiyi u weziyeti idarekari her het ra xu ramocneni.

Ino çarçewa dı qey edebiyato modern ê Zazaki dewıran beluyan u namebiyan ra behs zor o; labelê goreyê prosesanê tarixiyan çend namekerdişı mumkin beni. Ini namekerdişı tesbitanê ma goreyê sernuşteyan cêrinan beno ki edebiyato modern ê Zazaki ri umişt bıbiyi.

10 Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Ayrintı, İstanbul 2015, r. 79-80.

11 İhsan Safi, "Edebiyatçı Siyasetçi İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, r. 1863-1878.

1. Runiyayıŝê Cumhuriyet ra Heta Derba 1980: Tada, İnkarkerdıŝ u Bivengi

Wextanê modernan dı nameyê miletan, dugelanê modernan dır ameyo va-tıŝ. Veciyayıŝê hişa modern ra ver dugeli nê; qraltı u imparatorı estbi. Bınê idareyê inan dı zaf miletan ca guretên, qey hereketan siyasiyan ciya ciya sınori u xuser miletbiyayıŝ ser yo waŝtıŝê inan zi çinbi. Heta destê zaf feodal, ağa u miran dı ‘erdi hirayı estbi; labelê qral ya zi imparatorı inan sera hukumferma bi. İmparatoran şari ra bac guretên, bêteyê şari dı umıŝı vıraŝtên u qasê ehtiyacan insani berdên pê eskerayı kerdên; labelê her millet mıntıqaya welatê xu dı kultur u urfê xu sera cuyayên u edebiyatê xu ino gore vıraŝtên. Yo derda inan zey asimile, tada, qırkerdıŝ u yotewır viniyayıŝê inan çinbi.¹² Labelê dugelanê modernan dı ino hına niyo; çunki sınırê ‘erdê inan belu yo u ino ‘erd dı hukmê inan qeti yo. Dugeli militi her tım wazeni wa ini hetê idarekardıŝı ra merkez dı zıxm bibiyê. Ino ehtiyac sareyê seserra 19. dı zaf biyo eşkera. İhtilalê Fransa, vercu Rocawan dı dima welatan binan dı tesirê xu ramoto u netice dı zaf dugelan, hukmê imparator u qralan ŝayo ra u biyi dugeli mili. Zey dugelanê Rocawan dugeli ki zereyê sınırânê Usmaniyan dı ca geni ê zi sare weradani u xuseriya xu ilan kenı. Dugela Usmaniyan, seba mıhafazayı erdanê xu fıkranê ciyayan zey ‘Usmaniyanbiyayıŝ, İslambiyayıŝ u Tırkbiyayış’ ana ra. Labelê Usmaniyan, Herbanê Balkanan u Herbê Dunyaya Yoyin dı meğlub bena. Rıjıyayıŝê dugela Usmaniyan ra pê Cumhuriyeta Tırkiya niyena ru. Ina dugela newe meqsedê milibiyayış u modernizmi sera hareket kena u seba runayıŝê kamiya Tırkti xebıtıyena. Ino zıvr dı tedriso merkezi u mecburi hişa milibiyayıŝı ê Tırkti keno zıxm. Zey Zaza, Kurd, Çerkez u Lazi zobina şari ini politikayan ra zaf mutesir benı. Herkes Tırk hesabiyeno u çendêk zıwan u etnisiteyi esti inkâr benı. Her ca dı zey şaristan, dew, kuce, mekteb, keye u dezgeyanê resmiyan dı politika u sloganê yo zıwan u yo mileti beno meqbul.¹³ Bi minasebetanê taybetiyan zey Zazaki u Kurdki zobina zıwanan dı qısêkerdıŝ beno yasağ. Ters, suetiŝ, qırkerdıŝ u inkâr ver kes niaftereno zıwanê xu dı xebatan bıkeru u bı zıwanê xu eseran bınuŝo.

Dugeli miliyi sınırânê xuyi siyasiyan dı teyna xu wayir vineni u bı quwetê qanuni teyna xu heq zani. Ini dugeli bı zıwanêko mili, herkes ri zêpi telim u tedris u zordariya eskeran u politikayanê ğıdaran insanın ri qalıban beluyan vırazeni. Ini dugeli zobina şaran zıwan, urf u kulturê xu ra ciya kenı u dur fineni... Dugeli miliyi, belukerdıŝ u qebulkerdıŝê kamiya miliyan dı ino metod dıma şını: Ma u ê bini. Qey ino weziyeti, xu ra durfinayıŝ u vervecayıŝê insanın wazeno...¹⁴

12 Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (Tadayoğ: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, r. 93-94.

13 Hüseyin Sadoğlu, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, *Pesa Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2017, Cilt: 3, Humar: 1, r. 57-65.

14 Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997, r. 125.

Telim u tedris wesileyanê milibiyayış u milikerdışan ra yi. Telim u tedris qey kamiya miliyi, unsuri ideolojiki yi; çunki telim u tedris, seba şekildayışê şari u daqebulkerdışê qîmet u sembolanê zêpiyan lazım o. Wesileyi medya u mınasebeti neşiri zey rocname, telvizyon, kitab, internet zi daqebulkerdışê hişa mili di cayo muhim geni. Ini wesileyi, kamiya mili u siyasi ser destê dugelan keni pit. Eger, insani ini çıyan nêzani, runayışê Cumhuriyet ra dima musayış u musnayışê Tırki dı zordari u mecburi, yasağ u inkarkerdışê Zazaki fam nibena.

Dewrê ‘Usmanliyan dı zaf millet u zıwani tica, timiyan u tikişt dı cuyayêni. Kamiya insanan u zıwanê inan ser yo tada u zordari çinbi. Kam bıwaştên eşkenê zıwanê xu dı eseran binuso u xebat bıkero...¹⁵ Serra 1910 dı Selanik dı bı pêseroka *Qelemler Xortî (Genç Kalemler)* veciyena. Ino tarix ra pê fikrê Tırkti destpêkeno u ina pêserok bı nameyê *Hereketê Lisano Newe* wareyê zıwani dı de’wayê Tırkti kena. Ino hereket, hetê fikrî ra milletperestiya Kemalizmi ri beno ver u ber. Cumhuriyeta Tırkiya, mirasê ‘Usmaniyan sera runiyena u bena yo dewlata mili. Telimo mili u eskeriya mecburi qey tîkê miletan bı zordari beno qebulkerdışê kamiya Tırkan u beno sebebê vindkerdışê kamiya xu. Ini gureyi, qey belukerdışê politikayanê resmi ê dewleta mili yeni vıraştış. ‘Elemeti ini gureyan pawa Qanuno Esasi inê 1924 eşkera beni.

1923 ra hetta serra 1950 qadroyê Cumhuriyeti seba piyati u kamiya miliyi wareyê siyaset, iqtisad u kulturi dı zaf qeydeyan neweyan vırazeni. Ini newetiye qey hişa modernizmi yeni vıraştış; labelê heto bin ra nameyê dinê İslami ra u nameyê zobina zıwanan u miletan çı esto men u inkâr biyi. Rına ina çarçewa dı teyna qışêkerdış, musayış, musnayış u nuştışê zıwanê Tırki sera politikayi vıraziyeni. Qanunêesasi ê 1924 dı hına yo qanun qebul beno: “*Zıwano fermi, Tırki yo.*” Serra 1924 aşma Edari dı qanunê Tewhidê Tedrisat qebul beno. Bı ino qanun, telimo laik qebul beno, Tırkbiyayış u Tırkkerdış ser gami erziyeni.¹⁶

Herbê Dunyaya Yoyın ra pê İngilizi, Fransızı u Yunani İstanbul ra heta Urfa zaf cayan işgal keni. Tırki, Kurdi, Zazayi, Çerkezi u zobina şari ino işgal ver piya vıneni, mıcadele keni. Can u malê xu ra beni. Labelê dewleta newe din warverdana, inan ki welatê inan işgal kerdı bı fikrê yın xu ri qebul kena. Ini hediseyan sera serra 1925 Şêx Seid sare weradano. Verguretişê ino sarewedartişi ra pê hukumat ‘Planê İslahê Şerqî’ véceno. Madeyanê ino plan ra ino made zaf diqet onceno:

Şaristan u qezeyi ser qışê beno (Muş, Xarpêt, Dêrsim, Daraheni, Erxani, Pülümür, Hınıs u Geği) uca dı daireyanê hukumat u şaredariya dı u zobina dezgeyan dı, mekteban dı, sukan u bazaran dı kom biyê Tırki zobina yo zıwan bıxışulno vervecayışê fermananê hukumat u şaredari ser beno suçdar u ceza geno.¹⁷

15 Şenol Durgun, *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014, r. 50.

16 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul 2007, r. 272.

17 Rüstem Erkan & Deniz Aydın, *Doğu'da Siyasetin Dinamikleri*, Vadi, Ankara 2012, r. 36.

Cumhuriyeta Tırkiya serra 1928 dı qebulkerdiŝê herfanê Latinan mınasebetê xu umet ra bınena. Tırki ra eŝtiŝê kelimayanê Farski, Zazaki, Kurdki u ‘Erepi ser xebati beni zêd.¹⁸ İta dı meqsedo verin vıraŝtiŝê yo zıwano newe yo. Ino zıwan zi biyê Tırki yobina zıwan niyo. Qempanyaya ‘*Welatperwer, Tırki qalbiker*’ her ca dı bena vıla u her ca u kuşe dı pankarti ino slogani dalıqiyeni. Uniwersiteya İstanbuli dı Cemiyeta Talebeyan yo beyanname neşir kena. Goreyê ina beyanname, ‘Tırkiya dı Tırki ra ber yo zıwan dı qıŝekerdiŝ hukuk u qanun ver vêcayış’ hesıbiyeno. Ini wırdi xebati ê ki Tırk niyi zey Zazayan, Kurdan u Lazan miyanê inan dı seba vılakerdiŝê zıwanê Tırki vıraziyayi.¹⁹ Rına serra 1934 dı Qanunê İŝkâni veciyêno. Barkerdiŝ u bedılneyiŝê nıfus ra meqsed, inŝakerdiŝê cemato yo zıwani yo.²⁰ Rına seba inŝakerdiŝê yo millet u dewlet, qanunê peyname u wurnayışê nameyê ca, mıntıqa, şaristan u dewan ê gami bini. Ê name u peynameyê ki Tırki niyi qebul nıbeni u zaf nameyi Zazaki, Kurdki u Lazki ê ŝexis u cayan bı nameyanê Tırkiyan wuriyeni.

Nameyê *Teza Tarixê Tırkan u Teoriya Zıwan ê Tij* dı tıkê xebati biilmi u bın yeni vıraŝtiŝ. Teyna hukmê u biyayışê yo parti ser, hukmati zey telim, neşir, mektebi millet, ucağı Tırkan, keyeyiŝari, wuadeyiŝari, enstituyi dewan mekanizmayi ideolojiki u zey esker, qereqol, hepıs u rayır wesayiti tada u zordari yo netewiya newe runiyabı. Hişa Tırkbiyayış u Tırkkerdiŝi zaf bena zêd u vıla. Serra 1938 dı Dêrsim dı yo qetliamo pil vıraziyeno. Derba ki Dêrsimijan ina serr dı gureta aye ra dıma zıwan u kulturê Zazayan bı serran bınê asimilasyon u inkâr dı maneno. Hetta serra 1950 mekteb u uniwersiteyan dı ina propagandaya zur u biilmi devam kerda. Ina propaganda ra meqsed, zıwan u kamiya Zazayan u zobina şaran inkâr o u bı zordari Tırkkerdiŝê inan o. Xora zıwan bıbo sıst kami u kulturi zi beni sıst.

Serranê 1950 Partiya Demokrat, zey wendışê ezani bı ‘Erebki tıkê yasağı weradayi u heyato cematki dı tıkê ŝeniki vıraŝti; labelê ini nermi u ŝeniki qey zobina zıwan u kamiyan nivıraziyayi. Serra 1956 dı nameyê coğrafya u mıntıqayan wuriyeni u nameyi Tırki panıyeni inan. Ino wuriyayış, hetta serra 1978 devam kenı. Zereyê ino wext dı nameyê 28 henzar cayan wuriyeno. Serra 1983 dı rına nameyê 283 dewan wuriyeno.²¹

Ma vac, nameyê dewa ma ‘Nederan’ a, nameyê ay wuriyeno beno ‘Yenisu.’ Xebat u madeyê ki Tırki veciyêni ver bı teŝwikê u wayırtiya Dezgeyê Zıwanê

18 Özlem Şendeniz, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisini Türk Basınında Yansımaları”, *CTAD*, serr: 10, humar: 20, 2014, r. 307-326.

19 Kubilay Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmalar Dergisi*, 2004, r. 55-86.

20 Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, r. 275.

21 Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2000, cilt: 10, humar: 2, r. 23-34

Tırki (TDK) darbeya 1960 ra dıma zi dewam kenî. Derba 27'ê Gulan aya serra 1960 ra dıma bı ğeyretê Cemal Gurseli u destegê Komiteya Yoyi ê Militi fikro cêrin lezalez icra beno:

Welat, pawa sınoranê xu zereyê xu dı tek u yo wa. Kes, nîşkeno lete bıkeru u zey Kurdan u Zazayan zobina şari zi İrani niyi Turani yi yani biyê Tırkan zobina millet u şar çini. Ê ki ini 'erdan dı cuyayêni ha Kurdi ha Zazayi vercu ra Tırk i.²²

Derba 27'ê Gulani ra pê qey asimile kerdışê zobina şaran yo rapora hira hedre bena. Heyato cematki ra heta heyato iktisadi, şenayîyanê kulturana ra heta xebatanê tedrisi, iskân ra heta vurnayîşê nıfusi seba asimile kerdışê yo mileti çî esto çî çino, çî vıraziyeno çî nivraziyeno her çî ina rapor dı ca geno. Ina rapor dı madeyê "Ê ki xu Kurd zoni gerekê biyo ispatkerdış u vılakerdış ki ê Tırki yi" Ma eşkeni vac ki, ina cumle, bêteyê serranê 1960'yan u 1990'yan dı mınasebetê dewlet u Kurdan yo xulasa ya.²³

Derba 1960 ra pê Enstituya Cıgêrayîşê ê Kulturê Tırkan, mewzuyê zıwani dı zaf xebati kerdi. İspat kerdışê Kurdi u Zazayi xuser yo millet i ya niyi dı u qey estbiyayîş u çinbiyayîşê yo mileti dı zıwan yo dıngo muhim o. ECKT, ino xısus zaf hol zona. Ino sebep ra nameyê Kurdkî u Zazakî ra yo zıwan qebul nıkêna, ini wrdi zıwanan kelimeyanê arıdayîyan ra ibaret vınêna. Çımê ECKT dı Kurdkî u Zazakî, lehçeyanê Tırki ra wet çik niyi. Ê kitab u pêserokî ki hetê ina enstitû ra neşır biyi inan dı 'derheqê zıwan, tarix, kultur u kamiya Zazayan' zaf mewzuyi ca geni. İni xebatan dı Zazakî miyanê Kurdkî dı hesıbiyena...²⁴

ECKT, seba xebatanê Tırkkerdışi yena runayîş u ideolojiya dewlet dır tikişt ra şına. Enstitû, hetê siyaset u politika ra zaf gureyanê dewlet vınêna u qasê şiyayîşê hewayê dewır u dewleti hereket kena. Ina enstitû, bı derba 1960'i runiyena heta derba 1980'i şertanê xuyi fiziki, siyasi u iktisadiyan kena xurt. Pawa derba 1980'i gama xuya dıyın u tewr muhim erzêna. İni serran dı quwetê xu ispatkerdışê teza '*Kurdi u Zazayi Tırk i*' sera xerc kena. Bı destê ina enstitû, qey ispat kerdışê ina tez bêteyê serranê 1981-1985'an dı zaf kitabî nusiyeni.²⁵

Coğrafya, zıwan u kami qey şarê xu hem yo qeder i hem zi yo hiş i. Eger, inan ser ha weşa weş ha xırab, ha pozitif ha negatif yo xebat, bedliyayîş u vurıyayîş bıbo cuyê, edebiyatê u kulturê o şari ino gore bedliyeno u wurıyeno. Şarê Zazayan u zıwanê Zazakî zi tesirê inı şertanê negatifan dı maneni. İni tesiri negatifi ereymendîşê edebiyatê modern ê Zazakî tesiri muhim i.

22 Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, Yapı Kredi, Cilt: I (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), İstanbul 2010, r. 158.

23 Nevzat Anuk, "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve Zazalar", *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmıncıca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2020, r. 158-161.

24 E.n.v., r. 164-165.

25 E.n.v., r. 179.

Ino hewa u atmosfer dı, bınê inı ŝertanê zoran dı u verê inı tada u yasağan dı nuştış u wendiŝê Zazaki warverdên qısêkerdıŝê Zazaki u xu Zaza namekerdıŝ zi beno zor. Ino serencamo ğıdar ra pê nızdıya nimesır xebata Zazaki ra yo hes-helaw niveciyeına... Serra 1963 dı rocnameya *Roja Newe*²⁶ serra 1977 dı *Riya Azadî* u 1979 dı *Roja Welat* dı u serra 1978 dı pêseroka *Devrimci Demokrat Gençlik* dı nuşteyi Zazaki ca geni. Wayırê rocnameya *Roja Newe* Doğan Kılıç Şihhesinanlı yo. Ina rocname, teyna yo humar veciyena u tede dı metini Zazaki ca geni. Ini wırdi metinan ra yo hikâyeya *Macera î Silêmonî Gince* metno modern ê Zazaki verin a.²⁷ *Roja Welat*, 12 humar neşır bena u inı humaran dı metini edebiyi zey şiir, xeber, kılam, efsane u vistoniki neŝırbeni. Ini metinan ra tarzê modern dı humarê 7. dı ŝiirê *Roŝta Ma*, humarê 10. dı dı şiiri *Xwo Naske* u *Elbazî* ca geni.²⁸ Pêseroka *Devrimci Demokrat Gençlik*²⁹ serra 1978 dı aŝm ra aŝm neşır bena. Humaranê ina pêserok ra ma hot humari diyi. Ini humaran dı nuşteyi Zazaki eĝleb xebati ferheng u grameri yi. Humarê 3. dı Malmisanji Ehmed Arif i ra nameyê *Sinayıŝê Tu* u *Zerre Dı* dı şiiri açarnayi Zazaki.

2. Remayıŝ, Diaspora u Ganibiyayıŝ

Derba eskerayi ê 1980 ra pê Tırkiya dı her het ra yo proseso newe dest pêkeno. Ino proseso newe dı ê Zazayi ki welatê xu ra tecrit beni u xu ri teberê Tırkiya diaspora dı ca virazeni. Awrupa dı qey zobina zıwan u kulturana ortamêko rehet u serbesti bıbı. Ini reheti u serbesti qey Zazaki beni yo hêvi u imkanê ganibiyayıŝı dani Zazaki.

Diaspora, miyanê Zazayan dı hetê kami³⁰ ra yo hişa zıxm virazena. Çunki, ridê imkan u ŝertanê diaspora Zazayi hetê zıwan u kamiya xu zaf melumati pêda kerdi u wendi. Tikê roŝnber u nuŝtoĝı Zazayi oniyayi eseranê filologanê Rocawaniyan. Ini eseran ra tasnifê Zazaki sera zaf çi musayi u goreyê inay zıwan u kamiya Zazayan sera xebati kerdi.³¹

Ini serran dı mekteban dı bı taybeti mektebanê leyliyan dı ê talebeyê ki Zazaki qıseykeni zaf tada vineni u inan ri heqeret beno. Zereyê yo mekteb dı embazi gerreyê embazanê xu kenı. Daire u dezgeyanê resmian dı inı wırdi zıwani beni yasaĝ. Ini çiyi Zazaki ser yo hiŝyari virazeni. Pêseroka *Kızılyol* (1983) vana; Zazaki zıwanêko ciya yo u Zazayi xuser yo şar o. Pêserokanê *Ayre* u *Piya* dır

26 Roja Newe: Kürtçe-Türkçe Gazete, Serr: 1, Humar: 1, 15 Mayıs 1963.

27 E.n.v., r. 60-80

28 Roja Welat, Rojnameya Siyasi û Çandi ya 15 Roji, Ankara.

29 Dewrimci Demokrat Gençlik, <http://ontwikkel2.mvanlaar.net/en-us/AK?author=Devrimci%20Demokrat%20Gen%C3%A7lik>, Tarixê cı resayış: 05.09.2021

30 Ma herında 'Kami' eşkeni nasname ya zi ŝınasname zi bıŝxuln.

31 Rasim Bozbuĝa, "Milliyetçilik Teorileri Bağlamında Zaza Kimliği ve Zaza Hareketi", *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2020, Cilt: 6, Humar: 2, r. 43-78.

Zazaki ser hayidari bena zêd u meraqêko zêd vıraziyeno. Bıxısus 1985 ra tepiya pêseroki zafzıwani qey nuştışê u eraverşiyayışê Zazaki guriyeni.

Ini serran dı zafi ‘Elewiye Rocvetiyê Tırkiya barkeni şını Awrupa. Merdmê ki mıntıqayanê ciyayan ê Tırkiya ra şiyi Awrupa diaspora qey tica ameyiş u yobinan dır mınasebet vıraştışi inan ri bena wesila. Diaspora dı zıwan u kami sera beni hişyar u hayidar. Ini serran dı Ebubekir Pamukçu ‘Zazaki xuser yo zıwan o u Zazayî şaran binan ra ciya yo şar o qebul keno u reya verin nameyê ‘Zazaistan’ wı şıxulneno.³² Ini xebatanê verinan dı kedeya pêserokanê verinan zey *Ayre, Piya, Ware, Tija Sodri, Kormışkan, Zaza Press, Raya Zazaistani, Vengê Zazaistani, Zazaki, Zerq, Pir, Raştıye, Desmala Sure* zaf o. Zafiya ini pêserokan tesirê hereketanê siyasi u ideolojikan dı maneni, hişa çepi u milletperesti sera hereket kenı. Ini pêseroki Zazaki ya zi dı hiri zıwanan ser neşır beni.³³

Mıntıqayê ki tede Zazaki yeno qıseykerdış ini mıntıqayan dı çarçewayê linguistiki vengi ciyayi esti. Ina ciyayi dı mıntıqa gore tesirê Kurdki, ‘Erebki, Ermeniki u Tırki esto. Wayırveciyayışê Zazaki dı u arqlıyayışê zıwani dı tesirê hunermendanê Dêrsimijan esto. Ini hunermendi muziko Zazaki vırazeni. Ini hunermendi zafi, baweriya ‘Elewiti u kami ra behs kenı.³⁴

3. Dewrê Biyayışi u Pêseroki

Tırkiya dı runayışê Cumhuriyet ra heta ini serranê peyinan her des serra yo ya rašta raşt ya zi teşebus ser yo derba eskeri biya. 12’ê Keşkulan 1980 dı yo derba eskeri bena u esker dest nano idarı ser. Ina derba eskeri hesabanê siyasiyan, cematkiyan u iqtisadiyan xerıbnena u bi Tırki zey Zazaki zobinan zıwanan sera politikayanê xıdaran u wışkan runena. Serra 1982 dı eskeriya yo qanuno esasi yo newe vırazena. Ino qanuno esasi dı madeyo 26. gore ifade kerdışê fıkır u hisan dı u madeyo 28. gore wareyê neşır dı bi Tırki şıxulyayışê zobina zıwanan beno yasağ.³⁵ Madeyo 42. ê ina qanun hına wo: ‘*Dezgeyanê telim u musnayışan dı welatperestanê Tırkan ri biyê Tırki yona zıwan nidiyeno wendış u musnayış.*’³⁶ Bı ino made nameyê Zaza, Kurd, Laz u zobina şaran kam esto kam çino ini hemı Türk hesabiyeni. Pê ini zıwanan neşırkerdış, wendış, nuştış u dezgeyanê resmiyan dı telim u qısêkerdış beno suc. Ino rıd ra insani ya erziyeni hepıs ya zi remeni şını teber. Ê ki remeni şını dugelanê Awrupa uca dı destpêkeni xebatanê Zazaki-

32 Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön, 1992, r. 24

33 Cênot: Ini pêserokan dı hewayê modern dı kamci tewiri edebiyi ca geni ma qısimê pêserokan dı goreyê mewzu behs kerdo.

34 Zeynep Aslan, “Zazaca ve Zaza Kimliğinin Algılanması ve Yansımaları Üzerine Bir Tartışma Metni”, *Border Crossing*, Volume: 8, London Mayıs 2018, r. 267-296

35 Yaşar Salihpaşaoğlu, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, cilt: 11, humar: 1-2, r. 1033-1048.

36 <https://www.mevzuat.gov.tr>. Tarixê ciresayışi: 07.11.2020

yan. Edebiyatê Zazaki Awrupa dı bı destê maciran newe ra beno gani. Ino dewır, Ronesanê Zazaki qeubul beno. Awrupa dı neŝırxaneyi runiyeni, pêserok u rocnameyi neŝırbeni; tarix, kultur, zıwan u edebiyatê Zazayan ser kitabı çapbeni.

Paul Valery vano, *Pêseroki, laboratuwarê edebiyati yi*.³⁷ Ina hına wa. Seni ku xebatêka ilmi, diyayıŝêko feni vercu laboratuwar dı etud beno, oniyeno cı zey meqala, cerbnayıŝ, hikâye u şiir zi zaf tewırı edebiyati vercu ripelanê pêserokan dı veciyêni ditinê wendekaran u dima beni kitab. Pêseroki, vızer gıredani eyro u sıbayan ri yo pencıra keni a. Pêseroki, qey kulturi wesileyê mınasebet ê modern i u qey his kerdıŝ u fikirıyayıŝê şari weslayı heyati yi. Pêseroki ça dı neşır bıbiyi qey urf, kultur u zıwanê a mıntıqa zey çıla yo wezıfe vineni. Pêseroki, tecrubeyanê wareyanê edebiyat u huneri ra istifade keni, ŝıyayıŝanê şexsiyan hetê ŝıyayıŝo cematki ser çarneni. Pêseroki vira yo şari dı çı esto çı çino inan arıdani, keni pıser. Pêseroki, rê rê wezıfeya fotografan vineni u reng u ŝeklê ŝarê xu geni.

Ê pêseroki 1979 ra heta eka ca dayo Zazaki ya zi Zazaki neşır bıyi inan eğleb zey unsuranê zıwan, kultur u baweri unsuri hevılneyi. Ini pêserokan rengê folklorê Zazaki moto wendekaran. Serra 1979 ra heta serra 2021 se ra zêd pêserokan dı ca diyayo Zazaki. Tesbitanê ma gore nızdê vist pêseroki sare ra heta peyni Zazaki neşır bıyi, pancês ra zêd pêseroki Tırki, Kurdki, İngilizki ya zi Almanki neşır bıyi u ini pêserokan gırani dayo Zazaki. Pancas ra zêd pêseroki Kurdki u des ra zêd pêseroki Tırki neşır bıyi u ini pêserokan ca dayo Zazaki. Tay pêseroki zi nameyê dezge u weqıfan ra neşır bıyi u ca dayo Zazaki.

Ê pêseroki ki roca ewılın ra heta eyro ca dayo Zazaki vıakerdıŝê mehsulanê nuŝteyanê xu gore zafi yo çarçewaya folklorik u siyasi ser êseni. Ini pêserokan, eğleb ca dayo nuŝteyanê nuştoğan u ca ca zi zobina zıwanan ra nuşteyi edebi u siyasi tadayı Zazaki.³⁸ Zaf pêseroki seba *‘problemê wendış u nuştışi, kêmiya wendekar u nuŝtoğanê Zazaki, tengiya iqtisadi, mıneqesayê lehçe u zıwani u sebebânê siyasiyan’* zaf eraver niŝıyi, lez qefiliyayi u edebiyatê Zazaki ri feydi nedo. Pêseroki Zazaki binê dı sernuşteyan dı arıdiyeni:

3.1. Ê Pêseroki ki Awrupa dı Neşır Bıyi

Awrupa dı qısêkerdıŝê zıwani, neŝırkerdıŝê mehsulanê edebiyat u vıraŝtıŝê programan ri yo tada u zordari çına. Ino rıd ra pêseroki Zazaki ê sıftıyeyi Awrupa dı neşır bıyi. Zazayı ki ŝıyi Awrupa imkananê uca ra istifade keni u wayır veciyeni zıwanê xu.³⁹ Çend metini ki bı herfanê Erebi nusıyayi bıyê inan hemı pêserokan

37 Erkut Tezerdi(11.05.2017), *Dergiler Edebiyatın Laboratuvarıdır*, Tarixê cırêsayıŝı: 07.04.2020, <https://www2.karar.com/hayat-haberleri/dergiler-edebiyatin-laboratuvaridir-476995>.

38 İsmail Söylemez, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2011, r. 13-14.

39 Söylemez, e.n.v., r.13-14

qey Zazaki alfabeya Latini şıxulnayo. Alfabeya Latini dı tercihê herfan u formê nuştışi dı mineqeşayi siyasi beni u versiya ini mineqeşayan dı Zazaki dı qey nuştışi çend hebi tercihi veciyayeni werte. Ini tercihan dı tesirê ‘enduşeyanê siyasi u ideolojikan, ciyayiya fıkran u seba Zazaki mineqeşayi zıwani u lehçeyi’ esto. Tercihê alfabe dı ciyayi u mineqeşa zafı “şıxulnayişê herfanê i-i, i-î, ü, ğ u diftongan”⁴⁰ ser biya u bena. Nuştışê alfabeya Latini dı ini tercihi teyna pêserokan dı nibiyi, nuştışê zobina tewranê edebiyat dı zi esti. *Zey Vate, Şewçilla, Laser, Nubihar* pêseroki nuştışê alfabeya Latini dı tercihê Celadet Bedirxan sera şini u *Zey Ware, Zaza Press, Miraz, Vatı u Vir* zaf pêseroki nuştışê alfabeya Latini dı tercihê Jacobson ser şini.

Selcan, ê pêseroki ki heta serra 2004 Awrupa dı neşır beni hına rêz kenô:

Kızıl Yol (Fransa - 5 humar), Ayre (Swed - 14 humar), Piya (Swed - 15 humar), Raa Zazaistani - 2 humar), Waxt (Darmstadt -4 humar), Raştiye (Fransa -8 humar), Desmala Sure (Londra -16 humar), Ware (Frankfurt -13 humar), Tija Sodiri (Frankfurt- 6 humar), Vengê Zazaistani (Fransa- 3 humar), Zaza Press (Stockholm -15 humar).⁴¹

✓ **Dengê Komkar:** Pêseroka Kurdki ya u 1979 ra tepiya Franfurk dı 121 humar neşır bena, vist u dı humaranê xu dı ca dayo metinanê Zazaki. Ina pêserok, serra 1987 dı aşma Nisan dı humarêka taybeti vecena u ina humar dı ca dona nuştışê Munzur Çemi. Ino nuşte yo cigêrayiş o u nameyê cı *Halk Türkülerinde Dêrsim* o.

✓ **Armanc:** Ino rocname, serra 1979 dı vercu Tırki u Kurdki neşır beno. Humara 62 ra pê teyna Kurdki neşır beno. Ina rocname dı nuştışi Zazakiyi zi veciyayi. Ina rocname dı 39 nuştışi nuştışyanê Zazaki nuseni. Virameyişo Zazaki tor verin *Mı Şêx Se’id Di*⁴², roportajo tor verin *Roşan Bariçek’in Osman Aytar’la yaptıği röportaj*⁴³ u biyografya tor verin *Sereskerê Cephê Xarpêt-Palî: Yado*⁴⁴ ina rocname dı neşır beni.

✓ **Berbang:** Ina pêseroka serra 1982 dı neşır bena. Ina pêserok Kurdki ya u ca dona Zazaki. Ripeli Zazakiyi ê ina pêserok bı destê Heyder Diljeni redakte beni. Humara 5. dı hikayeya *Denduka Erugi* ê nuştışê Rus Tolstoy’i tadiyahena Zazaki.⁴⁵ Ina hikâyeyê, hikâyeyê sifte ya ki zobina yo zıwan ra tadiyahawa Zazaki.

40 **Diftong:** Ina kelime, Franski ya u yo qewramê filoloji ya. Zey kelimeyanê ‘gueş, duest u kuar’ dı dı vengi vengın(vokal) yo kelime dı tica dı beni.

41 Zilfi Selcan, “Zaza Milli Meselesi”, *Desmala Sure*, Humar: 9, Almanya 1993, r. 25-33.

42 Malmısaniy, “Mı Şêx Se’id Di” Armanc Rojnameya Mehane, humar: 133

Mutlu Can, “Kürtçe Süreli Yayınlarda Kırmanc(Zazaca) Üzerine Bir İzlek(1963-2017)”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019, r. 271

43 Armanc, humar: 117; Can, e.n.v. r. 271

44 Seyidxan Kurij, Armanc, humar: 147; Can, e.n.v. r. 271

45 A. Diljen, “Denduga Erugi”, *Berbang Kovara Federasyona Komelen Kurdistane Li Swede*, humar: 5/88, r. 50; Can, e.n.v. r. 273

✓ **Hêvi:** Ina pêseroka 1983 ra tepiya Paris dı piser 8 humar veciyêna. Ina pêserok dı ripeli Zazakiyi egleb bı destê Malmısanij, Zılfı, Enver Gökçe u Ali Kılıçî hedre benî. Humara 2. dı nameyê *Dewa Mixeylî de* yo hikâye esta u nuŝtoğê ina hikâye Ali Kılıçî yo. Humara 4. dı Malmısanij, hikayeya Demir Özlü *Mergê Xalit Begê Cibrî* tadano Zazaki. Humara 5. dı Malmısanij nameyê *Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij* dı yo hikâye tadano Zazaki u Umero Adirin nameyê *Bêbextî* dı yo hikâye nuseno.⁴⁶ Ina hikâye Tırki ra tadiyahena Zazaki. Humara 6. dı ‘Eli Eşref Dervişyan ra nameyê *Bey* dı Farski ra yo hikâye tadiyahena Zazaki.⁴⁷ Humara 3. ra heta humara 7. dı xebatanê Zazaki ser yo bibliyografya ca gena.⁴⁸ Ina bibliyografya edebiyatê Zazaki dı xebata çımeyan ser xebata verin a.

✓ **Rojname:** Ino rocname, serra 1991 dı 29 Kanunoverin dı Kurdki u teyna yo humar veciyêna. Ina rocname dı çar metini Zazakiyi neşır benî. Malmısanij ita dı bı mexlasê Roşan Bariçek nameyê *Tiya Adır Vareno* dı yo nuşte nuseno.⁴⁹ Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı kayê tiyatroyi ser nuşteyê verin hesıbiyeno. Rına Malmısanij nameyê *Yapmış u Êtmiş’ rê Bes o!* dı yo nuşte nuseno. Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı nuşteyê kuncî ê verin hesıbiyeno. Nameyê *Kitabê Ma yê Kirdkî* dı yo nuşte esto. Nuŝtoğê ino nuşte belu niyo. Ino nuşte, edebiyatê Zazaki dı daşınasnayışê kitabın ser nuşteyo verin o.

✓ **Welatê Me:** Ino rocname serra 1994 dı neşır beno. Hemeyê humaran dı goreyê tesbitanê ma hot nuşteyi Zazaki neşır benî u Cemal Pıranij, ita dı tenkid u tehlilê filman ser nuşteyanê Zazaki ê verinan nuseno.⁵⁰

✓ **Kormışkan:** Pêseroka Zazaki ya sifte ya. Ina pêserok, bêteateyê serranê 1995-1997 dı İsvêç dı bı logoyê *“Zıwan u Kulturê Zazayan”* 5 humari veciyêna. Wayırê ina pêserok *Koyo Berz* o. Ma ina pêserok ra çar humari diyi u oniyayi cıra. Ina pêserok dı hewayê tewıranê modern ra nızdê 50 şiiri, 10 hikâyeyi, fıqrayi, cerıbnayışi, meqalayi u yo nuşteyê gêrayışi esti. Ina pêserok, gırani dana fekê Sewregi u Zazaki xuser yo zıwan qebul kena. Pêserok bi imkani ra qefiliyena.⁵¹

✓ **Tija Sodiri:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya dıyın a. Pêserok bêteateyê serranê 1995-2001 dı Almanya dı bı logoyê *“Perloda Zon u Zagonê Kırmanc-Zazay”* 7 humari veciyêna. Ina pêserok dı zey Said Çiya u Hawar Tornêcengi nameyi ca genî. Tija Sodiri, Zazaki xuser yo zıwan qebul kena. Nuşteyi ina pêseroki zafı zıwan, kultur, edebiyat u politika sera yi u ina pêserok dı

46 Ahmet Say, “Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij”, *Hêvi Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitüt Kurde de Paris, humar: 5, r. 112-117.

47 ‘Eli Eşref Dervişyan, “Bey”, *Hêvi Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitüt Kurde de Paris, humar: 6, r. 95-103.

48 Malmısanij, “Bibliyografya Dimilî(Zaza): 1858-1985”, *Hêvi Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitüt Kurde de Paris, (bionên) humari: 3, 4, 5, 6 u 7.

49 Roşan Bariçek, “Tiya Adır Vareno”, *Rojname*, humar: 199, r. 4-5.

50 Anuk, e.n.v., r. 688-771.

51 Söylemez, e.n.v., r.13-14

hewayê tewıranê modern ra şiiir, hikâye, fıqra, cerıbnayış, roportaj u meqalayi esti. Ina pêserok dı grani diyena fekê Dêrsim, Sewreg u Çermugi.⁵²

✓ **Vate:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya hiriyın a. Pêserok, serra 1997 dı bı logoyê “*Kovara Kulturi*” serredaktoriya Malmısaniji dı İsweç dı hiri aşman ra yo veciyêna. Pêserok heta humara 20. İsweç dı neşır biya u humara 21. ra pê İstanbul dı neşır bena. Pêserok hema zi neşır bena u heta eka 67 humari neşır biya. Pêserok dı eğleb nuşteyi kultur, folklor u edebiyati neşır beni. Ina pêserok, edebiyatê şar, klasik, modern u xebatanê zıwani ê Zazaki sera edebiyatê Zazaki dı cayo muhim gena. Pêseroka(Kovara) Vate dı zey mobet/suhbet, şiiir, hikâye, portreyi şexısan, tehlilê kitabın u weqayanê tarixi dı nuşteyi moderni nusiyeni. Vate, teyna wareyê pêserok dı xebatan nıkena. Vate, wazena ki qey rastnuştışê Zazaki yo standart bıvırazo u Zazaki lehçeyanê Kurdki ra yo lehçe hesabnena.⁵³

✓ **Zaza Press:** Sare ra heta peyni pêseroka Zazaki ya çarın a. Bênatayê serranê 2000-2005 dı bı logoyê “*Journal Of Zaza Language And Culture*” İsweç dı neşır biya. Wayırê ay Faruk İremet o. Pêserok pıser 15 humari veciyaya u ca dayo fekê Sewreg u Çermugi. Ina pêserok dı tewıranê modern ra şiiir, hikâye, cerıbnayış u nuşteyê tenkidi ca geni. Pêserok zi Zazaki xuser yo zıwan qebul kena.⁵⁴

...

Awrupa dı tıkê pêseroki **grani ser Zazaki yi**. İni pêserokan ra zaf feydi resayo Zazaki. İni pêseroki, zafzıwani yi. İni pêserokan dı biyê Zazaki nuşteyi Almanki, Tırki u Kurdki zi ameyi nuştış. Ê pêseroki ki grani ser Zazaki yi inan ra çend hebi ini yê:

Ayre(1985-1987 / Ebubekir Pamukçu), **Piya**(1988-1992 / Ebubekir Pamukçu), **Raa Zazaistani**(1991 / Ebubekir Pamukçu), **Waxt**(1990-91), **Raştiye**(1991-1995), **Desmala Sure**(1991-94), **Ware**(1992-2003 / Asmeno Bêwayır), **Şewq**(1995), **Vengê Zazaistan**(2000-2001 / Mahmut Çağdaş), **Zerqê Ewroy** (1990-91), **Çime**(2005-2008 / Yaşar Aratemur), **Zazaki**(2008 / Yaşar Aratemur) u **Armanc**(1979-80).⁵⁵

Zey Ayre, Piya, Ware, Vengê Zazaistan zafiya ini pêserokan Zazaki xuser yo zıwan hesabneni⁵⁶ u ini pêseroki ideolojik yo xet dı nuşteyanê xu nuseni. İni pêserokan dı zıwanêko siyasi esto. İnan gore hem dewlet hem zi ê ki dewaya Kurditi keni Zazaki u Zazayan ser yo politikaya asimilasyon u inkâr rameni.

52 Söylemez, e.n.v., r.13-14

53 J. İhsan Espar(08.02.2011), *Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları*, Tarixê cıresayışi: 02.04.2020, <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm>, Tarixê cıonayışi: 02.04.2020.

54 Söylemez, e.n.v., r. 13-14

55 İna pêserok neşırê Federasyonê Dezgehanê Karkeran ê Kurdistan a.

56 Söylemez, e.n.v., r. 13-14

✓ Awrupa dı tîkê pêseroki esti mi pêseroki **gıranî ser Kurdkî yê**. Inî pêseroki nızdiya 20 hebi yî u 1976 ra heta eka zaf tay ca dayo Zazakî. Inî pêseroki inî yê:

Hêvi(1985), **Kızıl Yol**(1983-85), **Ronahi**(1976-78), **Roja Nu**(1979-1990), **Gaziya Welat**(1980), **Kurtuluş Yolu**, **Die Brücke**(1985), **Helin**(1983-84) **Mızgin**, **Behrem**(1988-90), **Kürdistan Press**, **Berbang**, **Wan**, **Çarçira**, **Nıştîman**, **Çira**, **Demokrat**, **Heviya Gel**, **Rewşen**, **Lêkolin** u **Dengê Komkar**(1979-1980).⁵⁷

Inî pêserokan ha şenîk ha gıran, ha raşt a raşt ha hınakî ca dayo Zazakî. Inî pêserokan dı eğleb hişêka ideolojik sera nuştêyî nusiyayî; labelê zey edebiyatê Zazakî yo edebiyato kî newe wareyê nuştêkî dı ca geno mi pêseroki seba nuştêyanê mocnekan ê Zazakîyan muhim î.

3.2. Ê Pêserokî kî Tırkiya dı Neşır Biyî

Tırkiya dı Zazakî ser serencamê pêserokan raşt a raşt serra 1979 ra pê bî pêseroka **Tirej**⁵⁸ destpêkeno u heta eyro yeno. Zazakî heta serranê 1990'yan kuncanê pêserokan u rocnameyanê tewiran dı zey mısafırî ca gena; labelê serranê 1990'yan ra heta eyro bî rolê xuyo esil pêserokan dı ca gena. Ino tarix ra tepiya wareyê edebiyatê modern dı xebat u nuştêyî Zazakî zi vîla benî u zey tewiranê 'şîir, roman, hikâye, cigêrayiş u ceribnayışî' zaf mehsulî diyenî. Tırkiya dı raywanîya pêserokanê Zazakî yê xuseran serra 1997 dı Üniversiteya Ataturkî ê Erzurum dı destpêkena. Ina universite dı çend talebeyî Çoligijî hewayê *Fanzin*⁵⁹ dı yo pêserok vecenî. Tesbitanê ma gore heta eka sare ra heta peynî des ra zêd pêserokî Zazakî neşır biyî. Inî pêserokan ra çend hebi ma cêr dı dayî şınasnayiş:

✓ **Vatî:** Ina pêseroka serranê 1997-98 dı bî logoyê "*Edebiyat o ê bin*" Erzurum dı veciyêna. Ina pêserok, neşırkerdışê Zazakî ser pêseroka sifte ya. Çend talebeyî Çoligijî ê Üniversiteya Ataturkî ina pêserok hewayê *fanzin* dı vecenî. Pêseroka Vatî piser hiri humarî ya u Zazakî xuser yo zıwan qebul kena. Vatî dı hewayê modern dı nuştêyî zey hikâye, şîir u nuştêyê kuncî ca genî. Pêserok dı pawıtışê, virnikerdışê u eraversiyayışê Zazakî ser xebat yo meqsed o. Vatî gore gereka Zazayî şar u zıwanê xu mehfeze bikerî.

Ez biya têşon şîya ver bîr

Mî aw we o mî hemdu şîkır ker

Ez biya vêşon non kot mî vir

57 Ina pêserok neşîrê Federasyonê Dezgehanê Karkeran ê Kurdistan a.

58 Tirêj, Kovara Çandî u Pişeyî, Doğan Basımevî, 1.Sayı, İzmir 1979.

59 **Fanzin:** Ina kelime, kılınkerdışê kelimeyanê İngilîzki FANatic u magaZINE ra vıraziyaya. Ina xebat imkancanê iqtisadî u usulanê hiyerarşik ra dur vıraziyena. Pê ciya ciya westayan u eğlep pê fotokopî benî zêd. Ruetişê mî xebatan ser yo meqsed nîpawiyeno. Fanzin, mî hetan ra pêserokan ra ciya benî: Çend aşman ra yo veciyenî belu niyî u hewayê amatori dı hedre benî.

Ez şiya mı alawıt teki mir
 Mı mir ker a sér texti wa pé tir
 Mı we pé swal u du u sir
 Mı hemd u şıkır ker
 Ez géréna mı di yo pir
 Bıb extiyar u biya vir
 O wext yo hedisek omı mı vir
 Von vazen paşa Bén wazen mir
 Eg nimir
 Şıma zi Bén pir
 Mı va hezar dor şıkırır.⁶⁰

✓ **Miraz:** Ina pêserok bênateyê serranê 2006-2009 dı bı logoyê “*Edebiyat o Felsefe*” Malatya dı veciyêna. Editorê ay İsmail Söylemez o. Pêserok seba tîkê sebebana teyna 4 humari neşır bena. Pêserok dı tewranê şiiir, hikâye, cerıbnayış, meqala u tenkit dı nuşteyi ca geni. Rına pêserok dı zıwanê Tırki ra u zobina zıwanan ra nuşteyi u şiiiri açarniyayi Zazaki. Nuşteyi pêseroki bı fekê Çolig, Dêrsim, Diyarbekir, Adıyaman u Erzingan’i nusiyayi. Miraz, Zazaki xuser yo zıwan qebul kena.⁶¹

✓ **Veng u Vaj:** Ina pêserok hewaye fanzin dı serra 2008 dı bı logoyê “*Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki*” teyna dı humari veciyêna. Pêserok dı nuşteyi edebiyatê Tırkan ra derheqê İkinçi Yeni yi. İni nuşteyi eğleb Tırki ra açarniyayi Zazaki. Ina pêserok Zazaki xuser yo zıwan qebul kena.⁶²

✓ **Şewçıla:** Ina pêseroka serra 2011 dı bı logoyê “*kovara edebî û hûnerî*” Diyarbekir dı destpê veciyayışi kena. Muduro mesul Roşan Lezgin o. Pêserok, dı aşman ra yo qerarê veciyayışi dayo; la ino her tim hına dewam nikerdo. Ina pêserok heta eka 16 humari veciyaya u Zazaki, lehçeyê Kurdkî qebul kena.⁶³ Şewçıla dı zey tewirê tercume, şiiir, hikâye, cigêrayış, roportaj, cerıbnayış u analizi ca geni. Lezgîn, roportajêk dı qey ina pêserok inan vano:

“Nameyê kovare mi nayo pa. Nameyê Şewçıla çekuyanê “çıla” û “şewe” ra ameyo pê. Wexto ke ma Şewçıla vete, mi bawer kerdêne ke şarê ma şewe de mendo, nêvejyayo şefeqê sibayî. Gerçî hema zî şewe de yo. Tarîfî de ihtiyacê merdimî bi çıla esta. Mi waşt Şewçıla bibo çilaya şewa ma. Eke bineyke bo zî, Şewçıla eşkaya tayê roşn bido, eno ma rê sedemê İftixarî yo...”⁶⁴

60 Muhammed Egid Eskarj, “Vir”, *Vatt*, Humar: 1, r. 4

61 Miraz ‘Felsefe u Edebiyat’, İtiki Kitabevi, Malatya 2006.

62 Veng u Vaj ‘Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki’, Tarîxê cîrêşayışi: 03.04.2020, <https://vengvaj.tr.gg/>

63 Şewçıla ‘Kovara Edebi Huneri’, Berdan Matbaacılık İstanbul.

64 İno roportaj, talebeyê qısımê Zazaki Kader Alabaş serra 2019 dı mail sera kerdo.

✓ **Vir:** Ina pêserok serra 2016 dî destpê xebatanê xu kena u hiri aşman ra yo veciyêna. Ina pêserok girani dona edebiyat u folklori. Pêserok dî zafi zey vistonikan, şîiran, hikâyeyan, kayan, vateyê verinan u çibenokan nuştayi neşir beni. Editorê ina pêserok Murat Varol o. Pêserok heta eka 10 humari neşir biya. Zazaki xuser yo zıwan hesabnena.⁶⁵ Yo mijuliya taybeti dî Vir xu hına dana şınasnayış:

Vir, mezg u hişa insani temsil kena. Ina hiş dî him mazi esto him zi istiqbal. Heti mazi ra vir, hişa folklori mojnena ra. Çımki ma zani ki estaniki ma, deyiri ma, vateyê vêrinanê ma bî se serran hişa insananê ma dî cuyayi u ameyi eyro. Eyro zi ina hiş, inan mihafaza kena, inan dana zanayış. Ino rid ra mecmuaya Vir, ina hişa rewin temsil kena u mojnena ma. Peşo bin ra zi edebiyat zi verco hişa insanan dî zuhur beno. Edebiyat, hiş u mezgê insanan dî pêşeno, uja ra pê zi, pê qelem xu rê heyat vineno. Edebiyat u hiş ya zi vir, yewbinan ra ciya nêbeni. Qê inan ra mecmuaya Vir, yew het ra tarixê hişa insananê ma temsil kena, peşo bin ra zi ina hiş dî zê yew febrîqa nuştayi newe vêjiyeni. Vir, derheqê edebiyat u folklorê Zazaki dî her nuşte qebl kena, heyetê mecmua u redaksiyon ra pê eg qerarê neşir bivêjiyo o wext zi nuşte neşir beno.⁶⁶

✓ **Ma:** Ina pêserok wayırtiya Mikail Aslan u Devrim Tekinoğlu dî serra 2013 dî bî logoyê *Derdê Marê Derman* veciyêna. Pêserok dî aşman ra yo neşirbena u heta eka 6 humari veciyaya.⁶⁷

✓ **Piltan:** Ina pêserok, 2019 dî wısar dî bî logoyê “*Perloda Zon u Zagoni*” destpê neşiri kena u hewayê fanzin dî hiri aşman ra yo veciyêna u heta eka 7 humar veciyaya. Tede zey Heydar Şahin, Hawar Tornêcengî, Sait Çiya u Mesut Keskini nameyi ca geni. Pêserok dî eğleb kulturê Zazayanê Dêrsimi sera xebat u nuştayi neşir beni.

✓ **Ewro:** Ina pêserok, serra 2016 aşma Teşrinopeyin dî bî logoyê ‘*teorî, huner û edebiyat*’ akademik yo çarçewa dî neşir bena. Wayırê ay Murat Aygün o. Pêserok şeş aşman ra yo veciyêna u heta eka hiri humari neşir biya. Pêserok, her humar bî xebatê dosyayêk veciyaya. Humara yoyin dî mewzuya ‘*ca(mekân)*’, humara diyin dî mewzuya ‘*wext(zeman)*’ u humara hiriyin dî mewzuya ‘*cini*’ ca gureto.

✓ Zazaki, Tırkiya dî **pêserokanê Kurdkiyan** dî vercu hınaki ca gureto. Ê pêserokê ki girani dani Kurdki u tede nuştayi Zazaki zi ca geni u gureto hiris ra zêdyer i. İnan ra çend hebi ini yi:

65 Vir ‘Edebiyat u Folklor’, Berdan Matbaacılık, İstanbul.

66 Ma ina roportaj serra 2019 dî kerda.

67 Ma ‘Derdê Marê Derman’, Yön Basım Yayın, İstanbul.

Tirej⁶⁸, Rıya Azadi, Nubihar⁶⁹, Zend, Bîrnebûn, War, Weje u Rexne, Kelhaamed⁷⁰, Newroz, Rojname, Jiyanu Nu, Roj, Nuroj, Govend, Newroz Ateşi, Hev-dem, Serketin, Azadi, Dengê Azadi, Ronahi, Hêvi, Roja Teze, Deng, Zanko⁷¹, Laser⁷², Vejê u Rexne, Temaşe u Zrîng⁷³...

✓ Serranê 90'an dı Tırkiya dı hetê idare ra qısmêk reheti u şenki vıraziyeni. Serran 2000'an dı tîkê qanuni neweyi vıraziyeni. Vetuş u icra kerdîşê ini qanunan ra pê ina reheti u şenki bena zêd u her ca dı his bena. Bı ina reheti u ini qanunan hetê cematki ra yo nızdbiyayîş beno. Ino proses dı rocnameyi u **pêseroki ki Tırki** neşır beni, tespitanê ma gore inan ra nızdiya 20 ca doni Zazaki. Ini pêserokan ra çend hebi ini yê:

“Ermin⁷⁴, Ateş Hırsız, Tiroj, Pir, Munzur, Işkın, Zazana, Wısar, Ütopya, Kırmanciya Beleki, Bezuvar, Gündem 12, Mukaddime⁷⁵, Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi.”⁷⁶

✓ Tırkiya dı vilabiyayîşê xulxuli u endişeya zıwanê Zazaki dı tesirê dezgeyan u weqıfan zaf o. Dezgeyi mıntıqayanê Zazayan ino çarçewa dı wezifeyi muhimi icra kerdî. Qasê tespitanê ma ê pêserokê ki nameyê dezgeyan ra neşır beni u ca dayo Zazaki ini yi: *Dêrsim, Gımgım, Bindav, Binyad, Sefine, Tawz Der...*

Ê nuşteyi ki ini pêserokan dı ca geni seba çarçewaya ina xebati ma ca nido teferuatê inan. Labelê ma zerr ra eşkeni vac, destpêkerdîş u eraverşiyayîşê edebiyatê modern ê Zazaki dı ini pêserokan ha raşt a raşt ha sergurete yo rol

-
- 68 Pêseroka **Tirej**, serra 1979 dı İzmir dı neşır bena. Pêserok, girani ser Kurdki ya. Hiri aşman ra yo vecêna. Pêserok, piser çar humari veciyêna. Hiri humari ay İzmir dı humara aya peyin ridê derbê 1980 ra pê serra 1981 dı Swed dı veciyêna. Zazaki ser weşa weş vındertîş ser pêseroka sıfte ya.
- 69 Pêseroka **Nubihar** Kurdki neşır bena. Pêseroka kultur, huner u edebiyati ya u zafi yo rêza dini ser şına. Nûbihar, rê rê yo ripel, çar u pañç ripeli ca dona Zazaki. Serra 2012 dı humara aya 118. sare ra heta peyni Zazaki çap biya.
- 70 Pêseroka **Kelhaamed** serra 2009 ra heta eyro neşır bena. Bı logoya “*Kovara İslamî Çandî û Hunerî*” hiri aşman ra yo veciyêna. Heta eka 48 humari neşır biya. Her humara ay dı binateyê 3-6 ripeli nuşteyi Zazaki ca geni.
- 71 **Zanko**, yo pêseroka ilim u teknoloji ya. Girani ser Kurdki ya u nuşteyi Zazaki zi tede ca geni. Pêserok serra 2014 dı destpê neşiri kerdo. Biimkani ra internet ser vila bena.
- 72 **Laser**, yo pêseroka talebeyan a. Talebeyi Uniwersiteya Bingoli inê qısmê Zıwan u Edebiyatê Kurdki u Zıwan u Edebiyatê Zazaki ina pêserok véceni. Pêserok dı nime ra nime nuşteyi Kurdki u Zazaki ca geni. Pêserok hewayê Fanzin dı hedre bena.
- 73 **Zrîng**, yo pêseroka karikaturi ya. Hem Kurdki hem zi Zazaki/Kırmancki neşır bena. Pêserok fikrê siyasi u ideoloji sera xebatan kena. Aşma ra dorêk veciyena u heta eka 12 humari veciyaya.
- 74 **Ermin**, yo rocname ya. 26 Keşkulan 1991 dı bı logoyê “*Mehle Qezetesi*” destpê neşiri kena. Rocname dı heme nuşteyi Tırki yi; labêlê manşet u sernuşteyi nuşteyan Zazaki yi.
- 75 Pêseroka Mukaddime, hetê Uniwersiteya Artuklu ra neşır bena. Ina pêseroka ki akademik a. Zazaki hewayê akademik dı vercu ina pêserok dı ca gena.
- 76 Ina pêserok bı destê Enstituya Zıwanan Goniyan inê Uniwersiteya Bingoli hedre bena. Pêserok şeş aşmi ra yo veciyêna. Her humara ay dı nuşteyi Zazaki ca geni.

gureto. Zey nuştayanê şîir, hikâye, virameyiş, wıyayış, qritik u cıgêrayışı zaf nuştayi baco çarçewaya edebiyatê modern dı biyi kitab. Pêserokanê Zazaki ra zaf pêseroki hetê neşırbiyayış u timatımı ra zori onta u problemi veciyayi inan ver. Yo roportajo taybeti dı Deniz Gündüz, zoriya vetişê yo pêserokan ser inan vano:

Amedekerdişê kovaranê zazakî de zorî û zehmetî zaf ê. Her çî ra ver wendoxê nê kovaran zaf tay ê û naye ra nê kovarî zaf nênetene. Yanî problemo tewr gird mesela aborî ya. Na mesela pêro çîyanê bînan ser o tesîr kena. Mavajîme seba ke problemê aborî esto ma mecbur mendîme ke grafik û mîzanpajê kovare ma bi xo bikerîme. Nê meseleyî ra serkewte ez hem edîtorîya weşanxaneyî hem karê redaksiyonî û hem zî karê grafikî kena. Reyna kovare seba ke zazakî vejîyena ma vilakerdişê kovare de zî zehmetîyan ancenîme. Şîrketê vilakerdişî nêwazenê kovare vila bikerê û tepya no kar zî ma ser o maneno.⁷⁷

Ê zori u problemi ki vetiş u vilakerdişê pêserokan ri esti ini yi:

- Hetê iktisad, vilakerdiş u kargo ra problemi.
- Pêseroki egleb pê yo qadroyo teng hedre u neşır biyi.
- Ino ware dı hetê zıwan u nuştış ra zaf teni çin i.
- Hetê fekan u şıweyanê Zazaki ra ciyayi.
- Hetê zıwanêko standart u alfabe yêka belu ra pinikerdiş.
- Tersa memurti u talebeyi, nizanayışê hak u hukukanê şexsiyan ser Zazaki ra dur mendış,
- Wareyê zıwanê Zazaki dı nibiyayışê dezgeyan u koman.
- Hetê hişa zıwani ra kêmiya tica amiyayışi...⁷⁸

Wareyê Zazaki dı vetişê pêserokan dı teyna ini zori u tengi çini yê. Biyê ini sebeban vetişê peserokêka Zazaki bıxu yo emeg u waştışo pil wazeno.

4. Serra 1990 ra Heta 2000: Eseri Verini

Derba eskerayi ê 1980 ra dıma ê merdumi Zazayi ki şını Awrupa miyanê inan ra tîkê merdımı ya zerr ra ya zi bı destegê dezgeyan pêserok u kitaban veceni, xebatanê edebiyani vırazeni. Ini neşır u xebati edebiyatê modern ê Zazaki ri mocnaki sıfteyi yi. Ino dewır, qey edebiyato modern ê Zazaki ra muhim o. Neşıran zey pêserok u rocnameyan dı ya yo qısım, ya zaf ya zi sare ra heta peyni ca diyayo Zazaki. Ino dewır dı ê ki Zazaki nuseni biyi zêd. Nuştogê diasporayi eglep nuştayanê xuyê Zazakiyan dı hiri sebeban ra loqmatik şıxulnayo:

1- Seni ku Tırkiya dı yo endişe u xof estbi ina endişe uca dı zi xu mihafaza kerdo.

77 Talebeyanê Qısımê Zıwan u Edebiyatê Zazaki ê Üniversiteya Bingoli ra Yunus EMEÇ'i ina roportaj serra 2018 dı Deniz Gunduz dı mail sera kerda.

78 Söylemez, e.n.v. r. 14-15

2- Hişa welatperesti nameyi 'Erebi u Tırki nê, nameyi Zazakiyi şixuliyayi.

3- Heta çend nuştayi bı yo name nusiyeni wa bı çend nameyan binusiyayê ki wa nuštoği zaf biesayi.

Serra 1991 dı Qanunê *Ê neşiri ki biye Tırki zobina zıwanan dı neşir beni derheqê inan dı* humarê ey 2932 yo bedıliyeno. Ino bedıliyayiş ra pê verê çapkerdiş u neşirkerdişi dı yo yasağo muhim weradiyeno. Inay sera roc bı roc xebat u neşiri Zazaki beni zêd. Pêseroki, rocnameyi u kitabi Zazakiyi ki Tırkiya dı neşir biyi zafiya inan bedıliyayişê ino qanun ra dıma zereyê serranê 90'an dı veciyayi u çap biyi. Serranê 1990'yan ra heta eyro hukmati seba daqebulkerdişê xuyi Yoyiya Awrupa ğeyret keni. Ino rayır dı zaf xebati biyi, yasaği weradiyayi, qanuni neweyi viraziyayi. Çendêk ini serran peyinan dı ino weziyet qısmêk biyo şenik u bedıliyayo; labelê hema zi zıwan u kami ver tîkê problemi esti.

Serri 2000'i hem hetê nicel(humartış) hem hetê nitel(senini) ra qey neşirbiyayişê Zazaki u edebiyatê moderni muhim i. Sareyê 2000'an ra heta eyro çarçewaya bedıliyayişê tîkê qanunan zobina millet u zıwanan sera tada bena sist u onayiş beno hol. Ini serran dı yasağeyo ki hetê qalkerdiş, nuştış, çap u neşirkerdiş ra ho zobina zıwanan sera yo weradiyeno. Ê mızakereyi ki serra 2003 dı seba namzetiya tam ê YA(Yoyiya Awrupa) ri destpêkeni ini mızakereyi ino proses ser yo tesiro pozitif virazenê.

Ini serran dı edebiyato modern ê Zazaki dı zey kitabê şiiri *Xaseko Gano Zerejo*(M. Çermugi-1991), *Gome*(Kemal Astore-1995), *Dêrsim Şehirê Zazakî*(Koyo Berz-1995), *Xeribey ıd Keye dı*(Safiya Pak-1997); kitabê hikâyeyi *Cer Hard Cor Asmen*(Kemal Astore-1994), *Budelaê Girşi*(Heqie Mergarji-1996); kitabê romani *Dêrsim Ra ve Darê Estene Seyit Rıza*(Mehmet Gülmez-1996), *Kilama Pepûgî*(Deniz Gündüz-2000) duyes kitabi şiiri, hiri kitabi hikâyeyi, dı romani, yo kitabê virameyişi, dı biyografiyi, dı roportaji, yo kitabê cığêrayişi, hiri kitabi fıqrayi piser nızdê 25 kitabi moderni nusiyeni. Ini kitabi, qey edebiyatê Zazaki beni yo ber u zaf nuštoği bı wesilayê ini kitabın verê xu dani Zazaki.

5. Serra 2000 ra Heta 2021: Belubiyayiş u Vılabiyayiş

Sareyê serranê 2000'an dı YA dır mızakereyi qey edebiyatê Zazaki yo nuqtaya agerayişi ya. Fikrê dugela milletperesti dı yo bedıliyayişo esasın beno. O fikro ki wışk o, bêrehm o u biyê xu zobina milletan u zıwanan inkâr keno beno nerm. Verê zıwananê binan zey Zazaki, Kurdki u Lazki beno a, yo hewayê azadi viraziyeno:

Serra 2001 dı madeyanê 26 u 28 ê qanunoesasi ra ibareyê 'zıwano ki pê qanun yasağ biyo' qanunoesasi ra diyeno wera. Serra 2002 dı 9'ê Nisan dı Pa-

keta Pikerdıŝi aya Dıyın veciyêna. Pawa ina paket, Qanunê Neşiri ra ibareyê ‘zıwanêko yasağ biyo’ diyeno wera. Serra 2000 ‘yê aşma Tebax dı Paketa Pikerdıŝi aya Hiriyın veciyêna. Pawa ina paket radyo u telvizyonan dı neŝrê zobina zıwanan beno serbest...⁷⁹

Tırkiya dı telvizyon serra 1968 dı destpê neşiri kena. Ino tarix ra heta serra 2004 biyê Tırki zıwanê ki Tırkiya dı yeni qısêkerdıŝ telvizyonan dı neşir ri mısade çin o. Hema serra 2004 dı pawa zıwananê binan Zazaki zi telvizyonan dı hewayê program dı ca gena. Ina serr qenala TRT 3 dı hefte dı yo dor nim seat Zazaki program vıraziyena.⁸⁰ Tırkiya serra 1999 aşma Qanunoverin dı YA dı mınasebetanê xu kena zêd u *Gılê Helsinki* dı qebulbiyayıŝi YA ser statuyê namzeti gena. Seba inay sareyê serranê 2000’an ra nat umiŝiya standartanê YA paketi hedre biyi. Ino weziyet, tıkê qanunan dı bedliyiayıŝi ano. Fıkrê welatperestiya ê Tırkan beno sıst u zobina zıwanan u şaran ser yo asani yena meydan.⁸¹ Serra 2002 aşma Tebaxi dı bı Paketê Umiŝi aya Hiriyın radyo u telvizyonan dı qey neŝirê zobina zıwanan mısade veciyeno:

Welatperesti Tırki heyatê xuyo roci dı lehçe u zıwanan ciyayan dı eşkeni neşir bıkeri. Ini neşiri, gereka seniniyi esasan inê Qanunoesasi ê Cumhuriyet u pawa millet u welat yoyiya letenibiyayıŝê Dewleti ri miğayir nibiyê. Vıraştış u teftiŝê ini neŝiran dı usul u esasi hetê qurula berz vıraziyeno.⁸²

25 Qanunopeyin 2004 dı ŝertê ki belu biyi ini ŝertan gore zobina zıwanan ri qey neşiri mısadı veciyeno. Ino neşir zi vercu yo çarçewaya bı sinor dı beno.⁸³ Ino neşir, çendêk yo çarçewaya teng u wextêko belu dı destpê kerdo sıst biyayıŝê politiqayê yo zıwani ser muhim o.

QBRT/RTÜK, 13 Teşrinopeyin 2009 dı yo dısturo newe vecena.⁸⁴ Bı ino bedliyiayıŝi radyo u telvizyonan dı 24 seat neşir ser verê Zazaki abeno. Biyê TRT telvizyonan taybetan dı neŝirê zobina zıwanan destpêkeno. Ini eraverŝiyayıŝan gore yo wexto kılm dı TRT 6 destpê neŝiranê Zazaki kena. Ino neşir, teyna telvizyonan nê radyoyan zi geno zereyê xu. Zobina ini imkani neweyi vıraziyeni:

- Zobina zıwanan dı panayıŝê nameyan beno serbest.
- Seba tedris, musnayış u musayıŝê Zazaki qursanê taybetiyan ri mısadı veciyeno.
- Hepısxaneyan dı yasağê qıseykerdıŝê Zazaki weradiyeno.

79 Filiz Aydoğın Boschele & Aysel Ay, “Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çok Kültürcü Medya ve TRT Kürdi”, *İnsan&İnsan*, (3/9), 2016, r. 45.

80 Ayetullah Karabeyeser, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2011, Ankara 2011, r. 386.

81 Salihpaşaoğlu, e.n.v, r. 1033-1048.

82 Resmi Gazete, 9 Nisan 2002, humar: 24721

83 Sadoğlu, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, r. 57-65.

84 Resmi Gazete, 13 Teşrinopeyin 2009, humar: 27405

• Serekiya Gureyanê Diyanet 9'ê Teşrinoverin serra 2009 dı şewa Mewlidi dı dora verin mewlido Kurdki dana wendiş.⁸⁵

Tırkiya dı nıfus gore Zazaki, hetê qalkeranê xu zıwano hiriyın o. Labelê qey ino zıwani zaf sebebana sera zey inkarkerdiş, menkerdiş u politiqayi telukayê vindbiyayişi esto. UNESCO yo dezgeyo beynelmilel a. Ino dezge weziyet u çarçewaya zıwanan ser periyodan gore xebatan keno, tesbitan vırazeno u raporana hedre keno. Qey komci zıwan teluke esta çina belu keno. UNESCO belukerdişê ino telukeyan dı kriteran cêrinan ser runıştışan vırazena u qereran gena. UNESCO tarixê 21'ê Sibat serra 2009 dı *Rocê Zıwanê Daykê ê Dinya* dı yo rapor neşır kena. Ino rapor dı diqet oncena yo teluke. Ina teluke gore Zazaki ha miyanê ê zıwanan dı ca gena ki ê zıwani hê beni vindi. Raporê UNESCO ra dıma ino telukeyê vindbiyayişi bı yo vengo berz ilan beno. Zaf merdımı qey Zazaki wırzeni pay, leqêni, tigêreni u xebatan kenî. Rıyêerdan dı her zıwan u lehçe erca yo u muhim o. Her yo zıwan yo kami yo u qey daşınasiyê yo şari yo 'elemet o. Seba may hetê qalkerdiş, nuştış u vıraştışê yo edebiyati gerek qey her zıwani yo xebat u cehd bıbo.⁸⁶

Serra 2009 ra pê hem raporê UNESCO hem zi ê bedliyişi tıkê qanuni sera xebati u nuştıyê Zazaki beni zêd. Heta eyro nızdiya 160 kitabi şiiri, hikâyeyi u romani Zazaki nusiyayi. İnan ra 90 ra zêd kitabi 2009 ra pê nusiyayi. Wareyê pêserokan, programanê radyo u telvizyonan, kayanê sehneyan dı zaf xebati vıraziyeni.

Serra 2010 dı biyê Tırki zobina zıwanan u lehçeyan dı tedris u telim destpêkeno. Seba may mekteban berzan dı qısmi zıwan u edebiyatê Zazaki u Kurdki abeni. Ino çarçewa dı vercu Uniwersiteya Artuklu ê Mardin'i dı xebatê telim u tedrisi destpêkena. Ina uniwersite dı Enstituya Zıwananê Goniyan runiyena. İta dı zıwananê Kurdki, 'Erepki, Zazaki u Suryanki sera tedris u telim destpêkeno. Dıma Uniwersiteyanê Bingol, Dicle, Munzur, Alparslan u Yüzüncü Yıl dı ino zıwanan ser telim u tedris destpêkeno. Destpêkerdişê ino telim u tedris ra pê zaf talebeyi hewayo akademik dı qısmanê lisans, lisanso berz u doktora ra icazet geni u ino ware dı zaf xebati akademik vıraziyeni. Bı may, edebiyato modern Zazaki dı zaf xebati vıraziyeni, eseri nusiyeni u kayi tiyatroyi sehne geni. Serra 2014 ra pê mekteban miyanan dı zobina zıwanan dı dersi vicinayişi abeni. Ino çarçewa dı bı disturê Wezaretê Telimo Militi vercu serra 2012 dı dıma serra 2017 u 2018 dı kitabi dursa Zazaki nusiyeni. Serranê verinan dı bı henzeran talebeyi dursa Zazaki vicinani dıma ino politika zerr ra nê hınaki devam kenî.

85 Tarixê cırêsayişi: 18.04.2021 <https://www.diyarbakirsoz.com/diyarbakir/uc-dilde-mevlit-okundu-23477>,

86 Murat Varol, "UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazaca'nın Durumu ve Geleceği", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10/2, Serr: 2015, r. 997-1006

Qasê ino hewayo pozitif gam nierziyeni u qey Zazaki u zobina zıwanan zıwanê dayika dı telim u tedris qebul nibeno, ê talebeyê ki mekteban berzan ra icazet geni biyê çend tenan istihdam nibeni. Seba inay edebiyato modern ê Zazaki dı xebati yo çarçewaya teng dı maneni. Biyê çend neşîrxane, pêserok u televizyonan ca nidiyeno Zazaki.

Netice dı Cumhuriyeta Tırkan nızdiya heştay serr hişa ‘dewleta mili u yo zıwan’ ser hereket kena, politikayan vırazena, qanunan vecena, seba zıwanan u kamiyanê zobina şaran yasağiyen vırazena; insanan ri eziyet kena u erzena hepis u surgun kena. Tarixê 1963 dı biyê dı nuştayanê Zazaki heta serra 1979 tu xebata Zazaki nibena. Sareyê serranê 2000 ra pê hem prosesê namzetiya YA u hem zi ameyişê iqtidar partiya AK ser tay politikayi ğidari beni sıst, qanuni bedıliyeni. Çendêk ini serran dı politikayi asimilasyonê zıwanê Kurdkî u Zazaki hetêko pozitif ra bedıliyeni u ino proses dı paradigma hetê sıstbiyayış ra bedıliyena rına zi hiş, reftari u zêpiyi ser gomi zıxm nierziyeni. Ino nermi u şenki ra zobina zıwan, edebiyat u kamiyi bara xu geni.

Ini serri qey edebiyatê modern ê Zazaki zaf xebati beni u eseri nusiyeni. Tewiranê modernan hema her tewiri dı eseri yeni nuştış. Goreyê tesbitanê ma zereyê ini vist serran dı zey kitabê şiiri *Pukeleka*(Hasan Yıldız-2005), *Dilopê Zerri*(J. İhsan Espar-2008), *Gulsaê*(Deniz Doğan-2013), *Kekû*(Umer Faruq Ersoz-2013), *Dormaleyê Ma Dı*(Mikail Söylemez-2020); kitabê hikâyeyi *Halîn*(Roşan Lezgîn-2006), *Reuka Doy*(Memê Koêkorta-2001), *Teberîk*(Ali Aydın Çiçek-2010), *Meneuşî*(Bedriye Topaç-2021); kitabê romani *Her Çi Beno Sanike*(Sait Çiya-2001), *Moriber*(Cengiz Aslan-2011), *Pêt ve Pelge Ra*(Hüseyin Çağlayan-2015), *Heyf*(Serwet Akkaş-2017); kitabê tiyatroyi *Ema Lenge*(Hüseyin Çağlayan-2017), *Sur u Çequer*(Yismayil Mirza-2018) 190 ra zêd kitabi moderni çap beni. Ini kitabın ra 73 şiiri, 50 hikâyeyi, 18 romani, 10 kayi, 8 virameyişi, 8 biyografiyi, 7 roportajı, 15 cigêrayişi, 5 ceribnayışi yê. Tor zaf eseri serranê 2012, 2013 u 2014 dı yeni nuştış.

NETİCE

Serranê 1920’an ra heta serranê 1990’yan Tırkiya dı zıwan, baweri u etnisiteyan sera yo yasağ, tada u inkâr estbı. Serranê 1960 ra dıma seba enduşeyanê iqtisadiyan qısımêk Zazayi dewan ra barkeni şını bajaran. Rına seba ino sebeb u zobina sebebın qısımêk Zazayi ya barkeni ya zi rameni şını Awrupa. Ê Zazayê ki 1960 ra u 1980 ra dıma şiiri Awrupa uca dı yeni tikişt u imkananê uca ra istifade kenî u zıwanê xu ri wayır veciyeni. Çunki Awrupa dı qey zıwan, baweri u etnisiteyan yo serbesti, xuseri u reheti esta. Bı ina reheti u ini imkanan Zazaki hını ripelanê pêserok u rocnameyan, programanê radyoyan u şewanê kulturana dı ca gena u şıxuliyena. Serranê 2000 ra dıma Tırkiya dı biyê Tırki qey zobina zıwan

u etnisiteyan qanuni vıraziyeni, gami pozitifi yeni eştiş. Ino semed ra ini serran ra heta eyro wendiş, nuştış, musayış, musnayışê Zazaki u neşırkerdişê eseranê Zazaki roc bı roc beno zêd.

Zıwan u edebiyatê Zazaki dı xebatanê verinan ra zafi xebati ya şexsi yi ya zi doruverê yo pêserok u neşırxane dı xebati qefleyanê qıcan i. Pêseroka Tirej, edebiyatê Zazaki dı edebiyatêko nirjjiyeno u newe runayo. Zey ma pêseroki ê pêseroki bini motış u eşkerakerdişê zıwan u edebiyatê Zazaki ri gomi sifte u erca yi. Eger bı ma pêserok u zobina pêserokan edebiyatê Zazaki dı hişêka verin u klasik bışiyen ra ma eşkeni destpêkê edebiyato modern ê Zazaki sera çik bıvac. Edebiyatê miletanê binan dı tewiri moderni, raşiyayışê edebiyatê klasik dima veciyayi. Mavac, tewirê roman u hikâye dewıranê klasiki ra herındê tewıranê mesnewıyan, hikayeyanê şaran u romansan gureto. Labelê, her millet hetê eraversiyayışê edebiyati ra zêpi niyi. Zey Zazayan tıkê mileti seba problemanê tewıran u biimkaniyan wareyê edebiyati dı dewıri beluyi tecrube nikerdi.

Ina raşti sera, halo hezır dı edebiyato modern ê Zazaki ri dewıranê beluyan ra behskerdiş zor o. Edebiyato modern ê Zazaki dı hetê qefleyan, xısu-san u temayanê zêpiyan behsê dewıran beluyan yo problem o. Encağ goreyê politikayanê siyasiyan, hediseyanê cematkiyan, derba eskeriyan u hişa nuştog-an tarix motış ser çend dewıran ra behs beno.

ÇIMEYİ

- Alanoğlu Murat, “Zazalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2019, Cilt: EK-2, r. 688-690.
- Aldatmaz Nadire Güntaş, “Milliyetçilik, Dil ve Bellek Kıskaçında Kırmancca(Zazaca)”, *Yazmsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2020, r. 190-191.
- Alver Köksal, *Edebiyat Sanat ve Toplum*, İstanbul Üniversitesi UZEM Fakültesi, 2016, r. 51-52.
- Anuk Nevzat, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve Zazalar”, *Yazmsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca(Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyi, İstanbul 2020, r. 158-161.
- Aslan Zeynep, “Zazaca ve Zaza Kimliğinin Algılanması ve Yansımaları Üzerine Bir Tartışma Metni”, *Border Crossing*, Volume: 8, London Mayıs 2018, r. 267-296
- Assmann Jan, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı, İstanbul 2015.
- Aydın Ertuğrul, “Edebiyatın Siyasetle Kesişen Noktasında Yazar ve Şairlerin Tutumları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Serr: 4, Humar: 13-14, Yaz-Güz 2007, r. 141-146.
- Bariçiçek Roşan, “Tiya Adır Varenö”, *Rojname*, humar: 199, r. 4-5.
- Boschele Filiz Aydoğan & Ay Aysel, “Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çok Kültür-cü Medya ve TRT Kürdi”, *İnsan&İnsan*, (3/9), 2016, r. 45.
- Bozbuğa Rasim, “Milliyetçilik Teorileri Bağlamında Zaza Kimliği ve Zaza Hareketi”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2020, Cilt: 6, Humar: 2, r. 43-78.

- Calhoun Craig, *Milliyetçilik*, (Tadayoğ: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, r. 93-94.
- Can Mutlu, “Kürtçe Süreli Yayınlarda Kırmanca(Zazaca) Üzerine Bir İzlek(1963-2017)”, *Sözden Yazıya Zazaca*, Peywend Yayınları, İstanbul 2019.
- Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmî Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim: Araştırmalar Dergisi*, 2004, r. 55-86.
- Demir Zafer, “Sosyolojik Açından Edebiyat ve Din”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 2018, cilt: 1, r. 13- 30.
- Deniz Dilşa, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim, İstanbul 2012
- Dervişyan ‘Eli Eşref, “Bey”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, humar: 6, r. 95-103.
- Dewrimci Demokrat Gençlik, <http://ontwikkel2.mvanlaar.net/en-us/AK?author=Devrimci%20Demokrat%20Gen%C3%A7lik>, Tarixê cı resayış: 05.09.2021
- Diljen A., “Denduga Erugi”, *Berbang Kovara Federasyona Komelen Kurdistane Li Swede*, humar: 5/88, r. 50;
- Durgun Şenol, *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Binyıl Yayınevi, Ankara 2014.
- Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön, 1992.
- Erkan Rüstem & Aydın Deniz, *Doğu’da Siyasetin Dinamikleri*, Vadi, Ankara 2012.
- Erözden Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997.
- Eskarj Muhammed Egid, “Vir”, *Vatî*, Humar: 1, r. 4
- Gunduz Deniz, “Tarihsel Fonetik Bakımından Kırmanca ve Kurdca”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca(Zazaca)*, Vate Yayınevi, İstanbul 2020, r. 107. <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm>, Tarixê cıonayışi: 02.04.2020.
- J. İhsan Espar(08.02.2011), *Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları*, Tarixê cıresayışi: 02.04.2020,
- Karabeyeser Ayetullah, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2011, Ankara 2011, r. 386.
- Koçak Cemil, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, Yapı Kredi, Cilt: I (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), İstanbul 2010, r. 158.
- Ma ‘Derdê Marê Derman’, Yön Basım Yayın, İstanbul.
- Malmisaniy, “Bibliyografya Dimilî(Zaza): 1858-1985”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, (bionên) humari: 3, 4, 5, 6 u 7.
- Malmîsaniy, “Mi Şêx Se’îd Dî” *Armanç Rojnameya Mehane*, humar: 133
- Miraz ‘Felsefe u Edebiyat’, İtaki Kitabevi, Malatya 2006.
- Resmî Gazete, 13 Teşrinopeyin 2009, humar: 27405
- Resmî Gazete, 9 Nisan 2002, humar: 24721
- Roja Newê: Kürtçe-Türkçe Gazete, Serr: 1, Humar: 1, 15 Mayıs 1963.
- Roja Welat, *Rojnameya Siyasi û Çandi ya 15 Roji*, Ankara.
- Sadoğlu Hüseyin, “Türkiye’de Yakın Dönem Dil Politikaları”, *Pesa Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Serr: 2017, Cilt: 3, Humar: 1, r. 57-65.
- Sadoğlu Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

- Safi İhsan, “Edebiyatçı Siyasetçi İlişkisi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, r. 1863-1878.
- Salihpaşaoğlu Yaşar, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, cilt: 11, humar: 1-2, r. 1033-1048.
- Say Ahmet, “Mehmed Şerif Efendiyo Goruzij”, *Hêvî Kovara Çandîya Gıştî*, İnstitut Kurde de Paris, humar: 5, r. 112-117.
- Selcan Zilfi, “Zaza Milli Meselesi”, *Desmala Sure*, Humar: 9, Almanya 1993, r. 25-33.
- Söylemez İsmail, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2011, r. 13-14.
- Şendeniz Özlem, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi’nin Türk Basınında Yansımaları”, *CTAD*, serr: 10, humar: 20, 2014, r. 307-326.
- Şewçıla ‘Kovara Edebi Huneri’, Berdan Matbaacılık İstanbul.
- Tarixê cırêsayişi: 18.04.2021 <https://www.diyarbakirsoz.com/diyarbakir/uc-dilde-mevlit-okundu-23477>,
- Tezerdi Erkut (11.05.2017), *Dergiler Edebiyatın Laboratuvarıdır*, Tarixê cırêsayişi: 07.04.2020, <https://www2.karar.com/hayat-haberleri/dergiler-edebiyatin-laboratuvaridir-476995>.
- Tirêj, Kovara Çandi u Pişeyi, Doğan Basımevi, 1.Sayı, İzmir 1979.
- Tunçel Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2000, cilt: 10, humar: 2, r. 23-34
- Tüzer İbrahim & Hüküm Muhammed, *Edebiyat Sosyolojisi*, Akçağ, Ankara 2019.
- Varol Murat, “UNESCO’nun Dil Raporlarına Göre Zazaca’nın Durumu ve Geleceği”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10/2, Serr: 2015, r. 997-1006
- Veng u Vaj ‘Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki’, Tarixê cırêsayişi: 03.04.2020, <https://vengvaj.tr.gg/>
- Vir ‘Edebiyat u Folklor’, Berdan Matbaacılık, İstanbul.
- Yıldız Pınar, “Kırmanca(Zazaca) Hikâyeciliği”, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmanca (Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 210-212.
- Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim, İstanbul 2007.